

अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकारसम्बन्धी महासन्धि,

२०६३ (२००६)

(नेपालले अनुमोदन गरेको मिति ७ मे, २०१०)

महासभाको १३ डिसेम्बर २००६ को प्रस्ताव नं. ६१/१०६ ले स्वीकार गरी हस्ताक्षर अनुमोदनका लागि खुला गरिएको,

३ मे २००८ देखि लागू भएको

प्रस्तावना

मानव परिवारका सम्पूर्ण सदस्यहरूको समान तथा अहरणीय अधिकारहरूको स्वीकार्यता नै विश्वमा स्वतन्त्रता, न्याय र शान्तिको आधारशीला हो भन्ने संयुक्त राष्ट्रसंघको बडापत्रमा उद्घोषित सिद्धान्तहरू स्मरण गर्दै,

संयुक्त राष्ट्रसंघले मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र र मानव अधिकारसम्बन्धी अन्तराष्ट्रिय अनुबन्धहरूमा उल्लिखित सबै अधिकार तथा स्वतन्त्रताहरूको विना कुनै भेदभाव प्रत्येक व्यक्ति हकदार छ भनी घोषणा र मञ्जुरी गरेको कुरालाई स्वीकार गर्दै,

सबै मानव अधिकार तथा आधारभूत स्वतन्त्रताहरूको सर्वव्यापकता, अविभाज्यता, अन्तरनिर्भरता तथा अन्तरसम्बद्धता र अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई विना कुनै भेदभाव त्यस्ता अधिकार एवं स्वतन्त्रताहरूको पूर्ण उपभोगको प्रत्याभूत गर्नुपर्ने आवश्यकतालाई पुनः पुष्ट्याई गर्दै,

आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तराष्ट्रिय अनुबन्ध, नागरिक तथा राजनैतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तराष्ट्रिय अनुबन्ध, सबै प्रकारका जातीय भेदभाव अन्त्य गर्ने सम्बन्धी अन्तराष्ट्रिय महासन्धि, महिला विरुद्ध हुने सबै प्रकारका भेदभाव अन्त्य गर्ने महासन्धि, यातना तथा अन्य क्रूर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार

वा सजाय विरुद्धको महासन्धि, बालअधिकारसम्बन्धी महासन्धि, बसाइ सरेका कामदार तथा उनीहरूको परिवारका सदस्यहरूको अधिकार संरक्षणसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिलाई स्मरण गर्दै,

अपाङ्गता एउटा उदयीमान अवधारणा हो जुन अशक्तता भएका व्यक्तिहरू र दृष्टिकोणसम्बन्धी एवं वातावरणीय अवरोधहरू बीचको अन्तरक्रियाको परिणाम स्वरूप उत्पन्न हुन्छ र जसले अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा समाजमा पूर्ण र प्रभावकारी ढंगमा सहभागी हुन वाधा पुऱ्याउँछ भन्ने कुरालाई स्वीकार गर्दै,

अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई अवसरहरूको थप समानीकरण गर्नका लागि राष्ट्रिय, क्षेत्रीय र अन्तर्राष्ट्रिय तहमा नीति, योजना, कार्यक्रम तथा कार्यहरूको प्रवर्द्धन, तर्जुमा तथा मूल्याङ्कनमा प्रभाव पार्न अपाङ्ग व्यक्तिहरूसम्बन्धी विश्व कार्ययोजना तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई अवसरमा समानीकरणसम्बन्धी प्रामाणिक नियमहरूमा उल्लिखित सिद्धान्त र नीति निर्देशनहरूको महत्त्वलाई स्वीकार गर्दै,

अपाङ्गताको विषयलाई दिगो विकासका सम्बद्ध रणनीतिहरूको अभिन्न अङ्गको रूपमा मूलप्रवाहीकरण गर्नुपर्ने महत्त्वलाई जोड दिदै,

अपाङ्गताको आधारमा कुनै व्यक्ति विरुद्ध हुने विभेद मावन मात्रको नैसर्गिक मर्यादा तथा गरिमाको उल्लंघन हो भनी स्वीकार गर्दै,

अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको विविधतालाई थप स्वीकार गर्दै,

थप गहन सहयोग आवश्यक पर्ने लगायतका अपाङ्गता भएका सबै व्यक्तिहरूको मानव अधिकार सम्बर्द्धन र संरक्षणको आवश्यकतालाई स्वीकार गर्दै,

यस्ता विभिन्न दस्तावेज र प्रयासहरूका वावजुद पनि अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले विश्वका सबै भू-भागहरूमा समाजका समान सदस्यको रूपमा सहभागी हुन अवरोध तथा मानव अधिकार उल्लंघनको निरन्तर सामना गरिरहेका छन् भन्ने कुरामा चासो राख्दै,

प्रत्येक देश र खास गरी विकासोन्मुख देशहरूमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको जीवनयापानमा सुधार गर्नका लागि अन्तराष्ट्रिय सहयोगको महत्वलाई स्वीकार गर्दै,

अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले उनीहरूको समुदायको सर्वाङ्गीण हित र विविधतामा पुऱ्याएको वा पुऱ्याउन सक्ने अमूल्य योगदान साथै अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको सबै मानव अधिकार तथा आधारभूत स्वतन्त्रताहरूको पूर्ण उपभोगको प्रवर्द्धन तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको पूर्ण सहभागीताले उनीहरूको स्वामीत्वको अनुभूतिमा अभिवृद्धि तथा समाजको मानवीय, सामाजिक र आर्थिक विकास एवं गरीबी निवारणमा अर्थपूर्ण प्रगति ल्याउनेछ भनी स्वीकार गर्दै,

अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले आफ्नो लागि आफैले छनौट गर्न पाउने स्वतन्त्रता लगायत उनीहरूको व्यक्तिगत स्वायत्तता र स्वतन्त्रताको महत्वलाई स्वीकार गर्दै,

अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई उनीहरूको प्रत्यक्ष सरोकार हुने लगायतका अन्य नीति र कार्यक्रमहरूको निर्णय गर्ने प्रक्रियामा सक्रिय रूपमा संलग्न हुन पाउने अवसर हुनुपर्दछ भन्ने कुरामा ध्यान दिदै,

जाति, रंग, लिङ्ग, भाषा, धर्म, राजनैतिक वा अन्य विचार, राष्ट्रियता, जनजातीयता आदिवासी वा सामाजिक उत्पत्ति, सम्पत्ति, जन्म, उमेर वा अन्य हैसियतको आधारमा विविध वा गम्भीर प्रकारका भेदभावका भागीदार भएका अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले सामना गर्नुपरेको कठिन अवस्था बारे चासो राख्दै,

अपाङ्गता भएका महिला वा बालिकाहरू घरभित्र र बाहिर दुवै स्थानमा अक्सर हिंसा, चोट वा दुर्व्यवहार, वेवास्ता वा लापरवाहीपूर्ण व्यवहार, गलत व्यवहार वा शोषणको उच्च जोखिममा छन् भनी स्वीकार गर्दै,

अपाङ्गता भएका बालबालिकाले अन्य बालबालिका सरह समान आधारमा सबै मानव अधिकार तथा आधारभूत स्वतन्त्रताहरूको पूर्ण उपभोग गर्न पाउनुपर्छ भनी

स्वीकार गर्दै तथा यस उद्देश्य प्राप्तिका लागि राज्यपक्षहरूले बालबालिकाको अधिकारसम्बन्धी महासन्धि अन्तर्गत निर्वाह गर्ने जिम्मेवारीहरूको स्मरण गर्दै,

अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको लागि सबै मानव अधिकार तथा आधारभूत स्वतन्त्रताहरूको पूर्ण उपभोग प्रवर्द्धन गर्ने सम्पूर्ण प्रयासहरूमा लैङ्गिक दृष्टिकोण समाहित गर्नुपर्ने आवश्यकतामा जोड दिदै,

अपाङ्गता भएका बहुसंख्यक व्यक्तिहरू गरीबीको अवस्थामा बाँचेका छन् भन्ने तथ्य माथि जोड दिदै तथा यस सम्बन्धमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूमा गरीबीले पारेको नकारात्मक असरहरूलाई सम्बोधन गर्नुपर्ने गम्भीर आवश्यकता रहेको तथ्यलाई स्वीकार गर्दै,

शान्ति र सुरक्षाका अवस्थाहरू संयुक्त राष्ट्रसंघको बडापत्रमा उल्लिखित उद्देश्य र सिद्धान्तको पूर्ण सम्मानमा आधारित रहेको तथा खासगरी सशस्त्र द्वन्द र विदेशी कब्जामा रहेका अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको पूर्ण संरक्षण गर्न लागू भएका मानव अधिकारसम्बन्धी दस्तावेजहरूको परिपालना अपरिहार्य छ भनी हृदयंगम गर्दै,

अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई सबै मानव अधिकार तथा आधारभूत स्वतन्त्रताहरूको उपभोग गर्नमा सक्षम तुल्याउन भौतिक, सामाजिक, आर्थिक तथा सांस्कृतिक चातावरण, स्वास्थ्य र शिक्षा एवं सूचना र सञ्चारमा पहुँचको महत्वलाई स्वीकार गर्दै,

प्रत्येक व्यक्ति जसमा आफू रहेको समुदाय प्रति कर्तव्य रहेको छ, उसमा अन्तराष्ट्रिय मानव अधिकारका दस्तावेजहरूमा स्वीकार गरिएका अधिकारहरूको सम्बद्धन र पालनाको लागि प्रयत्नरत रहने जिम्मेवारी छ भनी महसुस गर्दै,

परिवार समाजको प्राकृतिक र आधारभूत समूहगत इकाई हो तथा समाज र राज्यबाट संरक्षण प्राप्त गर्ने हक राख्दछ एवं अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको

अधिकारहरूको पूर्ण र समान उपभोगका लागि योगदान दिन परिवारलाई सक्षम तुल्याउन अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू तथा उनीहरूको परिवारले आवश्यक संरक्षण र सहयोग प्राप्त गर्नुपर्छ भनी आश्वस्त हुदै,

अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकार र मर्यादाको सम्बर्द्धन र संरक्षण गर्ने विस्तृत र एकीकृत महासन्धिले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको गम्भीर सामाजिक असुविधालाई हल गर्न तथा विकासोन्मुख र विकसित दुवै देशहरूमा नागरिक, राजनैतिक, आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक क्षेत्रहरूमा समान अवसरहरूका साथ उनीहरूको सहभागितालाई सम्बर्द्धन गर्न महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउनेछ भन्ने कुरामा विश्वस्त हुदै,

राज्यपक्षहरूले देहायका कुराहरूमा सहमति जनाएका छन्:

धारा १

उद्देश्य

यस महासन्धिको उद्देश्य अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको सबै मानव अधिकार तथा मौलिक स्वतन्त्रताहरूको सम्बर्द्धन, संरक्षण एवं पूर्ण र समान उपभोग सुनिश्चित गर्नु तथा उनीहरूको नैसर्गिक मर्यादाको सम्मानलाई सम्बर्द्धन गर्नु हो ।

“अपाङ्गता भएको व्यक्ति” भन्नाले शारीरिक, मानसिक, बौद्धिक वा इन्द्रियसम्बन्धी दीर्घ अशक्तताद्वारा सृजित विभिन्न अवरोधहरूसँगको अन्तक्रियाको कारणले समाजमा अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा पूर्ण र प्रभावकारी ढंगमा सहभागी हुन बाधा भएको व्यक्ति सम्झनुपर्छ ।

धारा २

परिभाषा

यस महासन्धिको प्रयोजनको लागि:

“सञ्चार” भन्नाले भाषा, पाठको प्रस्तुती, ब्रेल, स्पर्श सञ्चार, ठूलो छाप, पहुँचयोग्य बहु-माध्यम लगायत पहुँचयोग्य सूचना र सञ्चार प्रविधिको साथसाथै लेख्य, श्रव्य, सामान्य भाषा, मानव

वाचक, तथा सञ्चारका प्रबद्धनात्मक र वैकल्पिक तरीका साधन र ढाँचासमेत सम्झनुपर्छ ।

“भाषा” भन्नाले बोली र सांकेतिक भाषा तथा अन्य प्रकारका ध्वनीरहित भाषासमेत सम्झनुपर्छ ।

“अपाङ्गताका आधारमा हुने विभेद” भन्नाले अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा राजनैतिक, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, नागरिक वा अन्य क्षेत्रहरूमा सबै मानव अधिकार तथा आधारभूत स्वतन्त्रताहरूको स्वीकार्यता, उपभोग वा प्रयोगमा व्यवधान पार्ने वा शुन्यीकरण गर्ने उद्देश्यले वा त्यस्तो प्रभाव भएको अपाङ्गताको आधारमा हुने कुनै पनि विषमता, उपेक्षा वा प्रतिबन्ध सम्झनुपर्छ । सो शब्दले उपयुक्त अनुकूलताको अस्वीकार लगायतका सबै प्रकारका विभेदहरू समेत बुझाउँछ ।

“उपयुक्त अनुकूलता” भन्नाले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा सबै मानव अधिकार तथा आधारभूत स्वतन्त्रताहरूको उपभोग वा प्रयोगको सुनिश्चितता गर्न आवश्यक परेको कुनै निश्चित अवस्थामा कुनै पनि असमानुपातिक वा अनुचित भार नपारी प्रदान गरिएको आवश्यक र उपयुक्त सुधार वा अनुकूलता सम्झनुपर्छ ।

“सर्वमान्य संरचना” भन्नाले अधिकतम संभाव्यतासम्म विशिष्टीकृत संरचना वा ग्रहणशीलता विना सबै मानिसहरूले प्रयोग गर्न सक्ने उत्पादन, वातावरण, कार्यक्रम र सेवाहरूको संरचना सम्झनुपर्छ । सर्वमान्य संरचनाले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको निश्चित वर्गको लागि आवश्यक हुँदा प्रयोग गरिने सहायक उपकरणलाई बाहेक गर्नेछैन ।

धारा ३ सामान्य सिद्धान्तहरू

यस महासन्धिको सिद्धान्तहरू देहायबमोजिम हुनेछन्:

- क. नैसर्गिक मर्यादाको सम्मान, आफ्नो लागि आफै रोज्न पाउने स्वतन्त्रता लगायतका वैयक्तिक स्वायत्तता तथा व्यक्तिको स्वतन्त्रताको सम्मान;
- ख. गैर-भेदभाव;
- ग. समाजमा पूर्ण र प्रभावकारी सहभागिता तथा समावेशीकरण;
- घ. फरकपनको सम्मान तथा मानव विविधता एवं मानवीयताको हिस्साको रूपमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिको स्वीकार्यता;
- ङ. अवसरहरूमा समानता;
- च. पहुँच;
- छ. पुरुष र महिलाबीच समानता;
- ज. अपाङ्गता भएका बालबालिकाको उदयीमान क्षमताको सम्मान तथा अपाङ्गता भएका बालबालिकाको आफ्नो पहिचानको संरक्षण गर्न पाउने अधिकारको सम्मान ।

धारा ४ सामान्य कर्तव्यहरू

- (१) यस महासन्धिको राज्यपक्षहरू अपाङ्गताको आधारमा हुने कुनै पनि प्रकारको भेदभाव नगरी अपाङ्गता भएका सबै व्यक्तिहरूलाई सबै मानवअधिकार तथा आधारभूत स्वतन्त्रताहरूको पूर्ण उपभोगको सुनिश्चितता तथा सम्बर्द्धन गर्ने अभिभारा लिनेछन् । यस उद्देश्य प्राप्तिका लागि राज्यपक्षहरूले देहाय बमोजिम गर्नेछन्:

- (क) यस महासन्धिमा स्वीकार गरिएका अधिकारहरूको कार्यान्वयनको लागि सम्पूर्ण उपयुक्त विधायिकी, प्रशासनिक तथा अन्य उपायहरू अवलम्बन गर्ने;
- (ख) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू विरुद्ध विभेदकारी प्रचलित कुनै कानून, नियम, प्रथा तथा प्रचलनलाई सुधार गर्ने वा हटाउने गरी कानून बनाउने लगायतका सबै उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्ने,
- (ग) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको मानव अधिकारको संरक्षण तथा सम्बर्द्धन गर्न सम्पूर्ण नीति तथा कार्यक्रमहरूमा ध्यान दिने;
- (घ) यस महासन्धिसँग बाझिने कुनै पनि कार्य वा प्रचलनमा संलग्न नहुने एवं सार्वजनिक निकाय तथा संस्थाहरूले यस महासन्धि अनुरूप कार्य गरेका छन् भनी सुनिश्चित गर्ने;
- (ङ) कुनै पनि व्यक्ति, संस्था वा निजी उद्यमबाट अपाङ्गताको आधारमा हुने विभेद अन्त्य गर्न सम्पूर्ण उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्ने;
- (च) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको खास आवश्यकता परिपूर्ति गर्न न्यूनतम संभावित ग्रहणशीलता र न्यूनतम मूल्य आवश्यक पर्ने गरी यस महासन्धिको धारा २ मा परिभाषा गरिएअनुसार सर्वमान्य संरचनामा सृजित वस्तु, सेवा, उपकरण र सुविधाहरूको अनुसन्धान तथा विकास गर्ने वा सोको लागि प्रोत्साहित गर्ने;
- (छ) बेहार्नसक्ने मूल्यका प्रविधिहरूलाई प्राथमिकता दिदै अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई सुहाउँदो सूचना र सञ्चार प्रविधि, गमनशील सेवा उपकरण, सहयोगात्मक प्रविधिहरू लगायत अन्य नयाँ प्रविधिहरूको अनुसन्धान,

विकास गर्ने वा सोको लागि प्रोत्साहित गर्ने तथा त्यस्ता प्रविधिहरूको उपलब्धता र प्रयोगको प्रवर्द्धन गर्ने;

(ज) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई नयाँ प्रविधिका साथसाथै अन्य प्रकारको सहयोग, आधार सेवा र सुविधा लगायत अन्य गमनशील सेवा, उपकरण तथा सहयोगात्मक प्रविधिहरूबारे पहुँचयोग्य जानकारी प्रदान गर्ने;

(झ) यस महासन्धिमा प्रत्याभूत गरिएका सहयोग र सुविधाहरू अझ राम्ररी प्रदान गर्न अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको साथमा काम गर्ने पेशाकर्मी तथा कर्मचारीलाई त्यस्ता अधिकारहरूको बारेमा प्रशिक्षण अभिवृद्धि गर्ने ।

२. आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारहरूको सम्बन्धमा प्रत्येक राज्यपक्षले अन्तराष्ट्रिय सहयोगको संरचनाभिन्न अन्तराष्ट्रिय कानूनबमोजिम यस महासन्धिमा उल्लिखित तत्काल लागू हुने जिम्मेवारीहरूमा प्रतिकूलता नहुने गरी आफ्नो उपलब्ध स्रोतहरूको अधिकतम हदसम्म र आवश्यकता अनुसार त्यस्ता अधिकारहरूको क्रमशः पूर्ण प्राप्ति गर्ने उद्देश्यले उपायहरू अवलम्बन गर्ने अभिभारा लिन्छन् ।

३. राज्यपक्षहरूले यस महासन्धि कार्यान्वयन गर्न कानून एवं नीतिहरूको निर्माण र कार्यान्वयनमा तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूसँग सम्बन्धित विषयहरूबारे अन्य निर्णय गर्ने प्रक्रियामा अपाङ्गता भएका बालबालिकाको हकमा प्रतिनिधि संस्थाहरू मार्फत लगायत अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूसँग प्रत्यक्ष परामर्श तथा निजहरूलाई सक्रियहरूपमा संलग्न गराउनेछन् ।

४. कुनै राज्यपक्षको कानून वा त्यस्तो राज्यलाई लागू हुने अन्तराष्ट्रिय कानूनमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका अधिकारको प्राप्तिका लागि थप अनुकूल व्यवस्थाहरू भए यस महासन्धिमा लेखिएका कुनै कुराले पनि त्यस्ता व्यवस्थाहरूलाई असर

पार्ने छैन । कानून, परम्परा, नियम वा प्रथाबमोजिम कुनै राज्यपक्षले स्वीकार गरेका वा विद्यमान मानव अधिकार र आधारभूत स्वतन्त्रताहरूउपर यस महासन्धिले त्यस्ता अधिकार वा स्वतन्त्रताहरू स्वीकार नगरेका वा कम हदमा स्वीकार गरेका बहानामा कुनै प्रतिबन्ध वा न्यूनीकरण गरिनेछैन ।

५. यस महासन्धीका व्यवस्थाहरू कुनै सीमा वा अपवाद बिना संघीय राज्यका सबै भू-भागमा लागू हुनेछ ।

धारा ५

समानता र गैरभेदभाव

१. कानूनको सम्मुख तथा अन्तर्गत सबै व्यक्तिहरू समान छन् तथा कुनै भेदभाव बिना कानूनको समान संरक्षण र समान सुविधाको हकदार छन् भनी राज्यपक्षहरूले स्वीकार गर्छन् ।
२. राज्यपक्षहरूले अपाङ्गताको आधारमा हुने सबै भेदभावहरू निषेध गर्नेछन् तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई कुनै पनि आधारमा हुने भेदभाव विरुद्ध समान तथा प्रभावकारी कानुनी संरक्षण प्रत्याभूत गर्नेछन् ।
३. समानताको सम्बर्द्धन तथा भेदभावको अन्त्य गर्नका लागि राज्य पक्षहरूले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई उचित अनुकूलता प्रदान गरिएको छ भनी सुनिश्चित गर्न सम्पूर्ण उपयुक्त कदमहरू चाल्नेछन् ।
४. यस महासन्धिको शर्तहरूको अधीनमा रही अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको वास्तविक समानताको गति बढाउन वा प्राप्त गर्न आवश्यक पर्ने विशेष उपायहरूलाई भेदभाव मानिनेछैन ।

धारा ६

अपाङ्गता भएका महिला

१. राज्यपक्षहरू, अपाङ्गता भएका महिला तथा बालिकाहरू विविध भेदभावका भागीदार भएका छन् भनी स्वीकार गर्छन् तथा यस सम्बन्धमा उनीहरूले सबै मानव अधिकार तथा आधारभूत स्वतन्त्रताहरूको पूर्ण र समान उपभोग गरेका छन् भनी सुनिश्चित गर्न उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् ।
२. महिलाहरूको लागि यस महासन्धिमा व्यवस्था गरिएका मानव अधिकार तथा आधारभूत स्वतन्त्रताहरूको अभ्यास तथा उपभोगको प्रत्याभूति गर्ने उद्देश्यले उनीहरूको पूर्ण विकास, प्रगति तथा सशक्तिकरण सुनिश्चित गर्न राज्यपक्षहरूले सम्पूर्ण उचित उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् ।

धारा ७

अपाङ्गता भएका बालबालिका

१. राज्य पक्षहरूले अन्य बालबालिका सरह समान आधारमा अपाङ्गता भएका बालबालिकाले सबै मानव अधिकार तथा आधारभूत स्वतन्त्रताहरूको पूर्ण उपभोग गरेका छन् भनी सुनिश्चित गर्न सम्पूर्ण आवश्यक उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् ।
२. अपाङ्गता भएका बालबालिकासँग सम्बन्धित सबै कार्यहरूमा बालबालिकाको सर्वोत्तम हित प्राथमिक ध्येय हुनेछ ।
३. राज्यपक्षहरूले अन्य बालबालिका सरह समान आधारमा अपाङ्गता भएका बालबालिकाले उनीहरूलाई प्रभाव पार्ने सबै विषयहरूमा आफ्नो धारणा व्यक्त गर्ने अधिकार एवं उमेर र परिपक्वताअनुसार उनीहरूको धारणालाई उचित सम्मान दिईने तथा त्यस्ता अधिकारको उपयोगका लागि अपाङ्गता तथा उमेर उपयुक्त सहयोगहरू प्रदान गरिने कुरा सुनिश्चित गर्नेछन् ।

धारा ८

चेतना अभिवृद्धि

१. राज्यपक्षहरूले देहायबमोजिमका तत्कालीन, प्रभावकारी तथा उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्ने अभिभारा लिन्छन्:
- (क) पारिवारिक तह लगायत समाजभर अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकार सम्बन्धमा तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकार तथा स्वाभिमानको सम्मान अभिवृद्धि गर्न चेतना वृद्धि गर्ने;
- (ख) लिङ्ग र उमेरमा आधारित लगायत जीवनका सबै पक्षहरूमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूसँग सम्बन्धित पुरातन, पूर्वाग्रही तथा हानिकारक प्रचलनहरूको प्रतिरोध गर्ने;
- (ग) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको सामर्थ्य तथा योगदानहरूबारे चेतना अभिवृद्धि गर्ने ।
२. यस उद्देश्य प्राप्तीका लागि देहायका उपायहरूसमेत पर्दछन्:
- (क) देहायका कुराहरूका लागि तयार गरिएका प्रभावकारी सार्वजनिक चेतनामूलक अभियानहरूको थालनी गर्ने तथा कायम राख्ने:
- (अ) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका अधिकारहरूको सम्बर्द्धन गर्ने ;
- (आ) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूप्रति सकारात्मक धारणा तथा वृहत्तर सामाजिक चेतना अभिवृद्धि गर्ने;
- (इ) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको सीप, गुण र क्षमताको स्वीकार्यता तथा कार्यस्थल र श्रम बजारमा उनीहरूले पुर्याएको योगदानको प्रवर्द्धन गर्ने ।

- (ख) सानो उमेरदेखि नै सम्पूर्ण बालबालिका लगायत शिक्षा प्रणालीका सम्पूर्ण तहहरूमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकारहरूप्रति सम्मानको धारणा अभिवृद्धि गर्ने;
- (ग) यस महासन्धिको उद्देश्य अनुकूल हुने ढंगले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई प्रस्तुत गर्न सञ्चारका सबै अंगहरूलाई प्रोत्साहित गर्ने;
- (घ) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू र अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकारहरूका बारेमा चेतनामूलक प्रशिक्षण कार्यक्रमहरूलाई प्रोत्साहित गर्ने ।

धारा ९

पहुँचयोग्यता

१. अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई स्वनिर्भरतापूर्वक जिउन तथा जीवनका हरेक पक्षमा पूर्णरूपमा सहभागी हुन सक्षम तुल्याउन, राज्यपक्षहरूले अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई शहरी र ग्रामीण दुवै क्षेत्रहरूमा भौतिक वातावरण, यातायात, सूचना तथा सञ्चार प्रविधि र प्रणालीहरू लगायत सूचना र सञ्चार तथा सर्वसाधारणलाई खुल्ला भएका वा प्रदान गरिएका अन्य सुविधा तथा सेवाहरूमा पहुँच सुनिश्चित गर्न उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन्। त्यस्ता उपायहरूमा देहायबमोजिमका कुराहरूको साथसाथै यससँग अन्तरसम्बन्धित कुराहरूको पहुँचमा बाधा र अवरोधको पहिचान तथा अन्त्यसमेत पर्दछन्:
- (क) विद्यालय, आवास, चिकित्सकीय सुविधा र कार्यस्थललगायत भवन, सडक, यातायात तथा अन्य संरचनागत आन्तरिक र बाह्य सुविधाहरू;

(ख) विद्युतीय सेवा तथा आपतकालीन सेवाहरू लगायत सूचना, सञ्चार तथा अन्य सुविधाहरू ।

२. राज्यपक्षहरूले देहायबमोजिमको उपयुक्त उपायहरूसमेत अवलम्बन गर्नेछन्:

(क) सर्वसाधारणलाई खुल्ला भएको वा प्रदान गरिएको सुविधा र सेवाहरूमा पहुँचको लागि न्यूनतम मापदण्ड र निर्देशिकाहरू निर्माण गर्ने, जारी गर्ने तथा कार्यान्वयनको अनुगमन गर्ने,

(ख) सर्वसाधारणलाई खुल्ला भएका वा प्रदान गरिएका सुविधा र सेवाहरू प्रदान गर्ने निजी क्षेत्रका संस्थाहरूले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको पहुँचको हरेक पक्षमा ध्यान दिएका छन् भनी सुनिश्चित गर्ने,

(ग) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले सामना गर्नुपरेको पहुँचका विषयहरूमा सरोकारवाला पक्षहरूलाई प्रशिक्षण प्रदान गर्ने;

(घ) सर्वसाधारणलाई खुल्ला भएको भवनभित्रका तथा अन्य सुविधाहरूमा ब्रेल तथा पढ्न र बुझ्न सरल हुने ढंगमा सांकेतिक सूचना प्रदान गर्ने,

(ङ) भवन र सर्वसाधारणलाई खुल्ला भएका अन्य सुविधाहरूको पहुँचमा सहजता प्रदान गर्न पथ प्रदर्शक, वाचक, एवं पेशेवर सांकेतिक भाषा अनुवादक लगायत जीवन्त सहयोग तथा सहयोगीहरू उपलब्ध गराउने;

(च) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको सूचनामा पहुँच सुनिश्चित गर्न अन्य उपयुक्त किसिमका सहायता र सहयोगको प्रवर्द्धन गर्ने,

(छ) इन्टरनेट लगायत नयाँ सूचना र सञ्चार प्रविधि तथा प्रणालीहरूमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको पहुँच बढाउने,

(ज) पहुँचयोग्य सूचना र सञ्चारका प्रविधि तथा प्रणालीहरूको रुपाङ्कन, विकास, उत्पादन तथा वितरणलाई सुरु देखिनै सम्बर्द्धन गर्ने जसबाट ती प्रविधि र प्रणालीहरू न्यूनतम मूल्यमा उपलब्ध हुनेछन् ।

धारा १०

जीवनको अधिकार

प्रत्येक मानिसलाई जीवनको नैसर्गिक अधिकार हुन्छ भनी राज्यपक्षहरू पुनः पुष्टाई गर्दछन् तथा अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि यसको प्रभावकारी उपभोग सुनिश्चित गर्न सम्पूर्ण आवश्यक उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् ।

धारा ११

जोखिमका अवस्थाहरू तथा मानवीय आपतहरू

राज्यपक्षहरूले अन्तराष्ट्रिय मानवीय कानुन तथा अन्तराष्ट्रिय मानवअधिकार कानुन लगायत अन्तराष्ट्रिय कानुनहरू अन्तर्गतका जिम्मेवारीहरू अनुसार सशस्त्र द्वन्द, मानवीय आपत तथा प्राकृतिक प्रकोप घटेका अवस्थाहरू लगायत जोखिमका अन्य अवस्थाहरूमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको संरक्षण र सुरक्षा सुनिश्चित गर्न सम्पूर्ण आवश्यक उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् ।

धारा १२

कानुन समक्ष समान मान्यता

१. अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई कानुन समक्ष व्यक्तिको रूपमा सर्वत्र मान्यता पाउने अधिकार छ भनी राज्यपक्षहरू पुनः पुष्टाई गर्छन् ।
२. अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा जीवनका सबै पक्षहरूमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले कानुनी क्षमता उपभोग गर्छन् भनी राज्यपक्षहरूले स्वीकार गर्नेछन् ।

३. आफ्नो कानुनी क्षमता प्रयोग गर्नमा आवश्यक पर्ने सहयोगमा पहुँच प्रदान गर्न राज्यपक्षहरूले उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् ।
४. राज्यपक्षहरूले कानुनी क्षमताको प्रयोगसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण उपायहरू अन्तराष्ट्रिय मानवअधिकार कानुनबमोजिम उल्लंघन रोक्न उपयुक्त र प्रभावकारी सुरक्षाहरू छनू भनी सुनिश्चित गर्नेछन् । त्यस्ता सुरक्षाहरूले कानुनी क्षमताको प्रयोगसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण उपायहरूले व्यक्तिहरूको अधिकार, इच्छा र चाहनाहरूको सम्मान गर्छन्, स्वार्थहरूको द्वन्द र अनुचित प्रभावबाट मुक्त छन्, समानुपातिक तथा व्यक्तिको अवस्थाहरू अनुरूप छन्, संभव भएसम्म कम समयको लागि प्रयोग हुन्छन् तथा सक्षम, स्वतन्त्र र निष्पक्ष अधिकारी वा न्यायिक निकायबाट पूनरावलोकनका भागीदार छन् भनी सुनिश्चित गर्नेछन् । त्यस्ता सुरक्षाहरू व्यक्तिको अधिकार तथा स्वार्थहरूलाई प्रभाव पारेको उपायहरूको मात्रानुसार समानुपातिक हुनेछन् ।
५. यस धाराको अधीनमा रही राज्यपक्षहरूले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई सम्पत्ति स्वामित्वमा लिन, अपुताली पाउन, आफ्नो आर्थिक कारोबारहरू आफैले नियन्त्रण गर्न र बैक कृण, धितोबन्धक तथा अन्य प्रकारका वित्तीय कृणमा समान पहुँच सुनिश्चित गर्न सम्पूर्ण उपयुक्त र प्रभावकारी उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू आफ्नो सम्पत्तिबाट स्वेच्छाचारी ढंगमा वञ्चित गरिएका छैनन् भनी सुनिश्चित गर्नेछन् ।

धारा १३

न्यायमा पहुँच

१. साक्षीको रूपमा लगायत प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष सहभागीको रूपमा अनुसन्धानात्मक तथा अन्य प्रारम्भिक चरणहरूमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको प्रभावकारी

भूमिकामा सहजता प्रदान गर्नका लागि राज्यपक्षहरूले कार्यविधिगत तथा उमेर सुहाउँदो अनुकूलताहरूका माध्यमबाटसमेत अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई न्यायमा प्रभावकारी पहुँच सुनिश्चित गर्नेछन् ।

२. अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको न्यायमा प्रभावकारी पहुँच सुनिश्चित गर्नका लागि मद्दत गर्न राज्यपक्षहरूले प्रहरी, कारागारका कर्मचारी लगायत न्याय प्रशासनको क्षेत्रमा काम गर्ने व्यक्तिहरूका लागि उपयुक्त प्रशिक्षण प्रवर्द्धन गर्नेछन् ।

धारा १४

व्यक्तिको स्वतन्त्रता तथा सुरक्षा

१. अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई राज्यपक्षहरूले देहायबमोजिमका अधिकारहरू सुनिश्चित गर्नेछन् :
 - (क) व्यक्तिको स्वतन्त्रता र सुरक्षाको अधिकार उपभोग गरेका छन्,
 - (ख) गैरकानुनी वा स्वेच्छाचारी ढंगमा निजहरू स्वतन्त्रताबाट वञ्चित गरिएका छैनन् र स्वतन्त्रता वञ्चित गर्ने कुनै पनि कार्य कानून अनुरूप छ तथा अपाङ्गताको विद्यमानताले कुनै पनि अवस्थामा स्वतन्त्रता वञ्चित गर्ने कार्यलाई न्यायोचित ठहराइने छैन ।
२. अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू कुनै पनि प्रक्रियाद्वारा आफ्नो स्वतन्त्रताबाट वञ्चित भएमा अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा अन्तराष्ट्रिय मानव अधिकार कानूनबमोजिमका प्रत्याभूतिहरूका हकदार हुनेछन् तथा यस महासन्धिको उपयुक्त अनुकूलताका व्यवस्थाहरू लगायत उद्देश्य तथा सिद्धान्तहरूको परिपालना हुने गरी व्यवहार गरिनेछन् भनी राज्यपक्षहरूले सुनिश्चित गर्नेछन् ।

धारा १५

यातना वा क्रुर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा सजायबाट स्वतन्त्रता

१. कुनै पनि व्यक्तिलाई यातना वा क्रुर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा सजायको भागीदार बनाइनेछैन । खासगरी आफ्नो स्वतन्त्र सहमति बमोजिम बाहेक कुनै पनि व्यक्तिलाई चिकित्सकीय वा वैज्ञानिक परीक्षणको भागीदार बनाइनेछैन ।
२. अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई यातना वा क्रुर, अपमानजनक व्यवहार वा सजायको भागीदार हुनबाट रोक्न राज्य पक्षहरूले सम्पूर्ण प्रभावकारी विधायिकी, प्रशासनिक, न्यायिक वा अन्य उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् ।

धारा १६

शोषण, हिंसा र दुर्व्यवहारबाट स्वतन्त्रता

१. अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई घरभित्र र बाहिर दुवै ठाँउमा लैगिक पक्षहरूमा आधारित लगायत सबै प्रकारका शोषण, हिंसा तथा दुर्व्यवहारबाट संरक्षण गर्न राज्यपक्षहरूले सम्पूर्ण उपयुक्त विधायिकी, प्रशासनिक, सामाजिक, शैक्षिक तथा अन्य उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् ।
२. राज्य पक्षहरूले शोषण हिंसा र दुर्व्यवहारका घटनाहरू कसरी रोक्ने, पहिचान गर्ने र सूचना गर्ने भन्ने कुराको सूचना र शिक्षाको व्यवस्था मार्फत लगायत अरु थोकका साथसाथै अपाङ्गता भएका व्यक्ति, उनीहरूको परिवार र परिचारकका लागि लिङ्ग र उमेर सुहाउँदो संरक्षण सहयोग सुनिश्चित गरेर सबै प्रकारका शोषण हिंसा तथा दुर्व्यवहार रोक्न सबै उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् ।

- संरक्षण सेवाहरू उमेर, लिङ्ग र अपाङ्गता बारे संवेदनशील छन् भनी राज्यपक्षहरूले सुनिश्चित गर्नेछन् ।
३. सम्पूर्ण प्रकारका शोषण, हिंसा तथा दुर्व्यवहार घटनबाट रोक्नका लागि राज्यपक्षहरूले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको सेवाका लागि तयार गरिएका सम्पूर्ण सुविधा तथा कार्यक्रमहरू स्वतन्त्र निकायहरूबाट प्रभावकारी ढंगमा अनुगमन गरिएका छन् भनी सुनिश्चित गर्नेछन् ।
४. कुनै प्रकारको शोषण, हिंसा वा दुर्व्यवहारको शिकार भएका अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको शारीरिक, मानसिक र मनोवैज्ञानिक पुर्नप्राप्ति, पुनर्स्थापन तथा सामाजिक पुर्नएकीकरणको प्रवर्द्धन गर्न राज्यपक्षहरूले संरक्षण सेवाहरूको व्यवस्थाबाट लगायत अन्य सम्पूर्ण आवश्यक उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् । पुर्नप्राप्ति, पुर्नएकीकरणहरू, स्वास्थ्य, कल्याण, आत्मसम्मान, स्वाभिमान र स्वायत्तता अभिवृद्धि गर्ने वातावरणमा त्यस्तो सञ्चालन हुनेछ तथा लिङ्ग र उमेर अनुरूपका उचित आवश्यकताहरूलाई ध्यान दिइनेछ ।
५. अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू विरुद्ध हुने शोषण, हिंसा र दुर्व्यवहारका घटनाहरू पहिचान, अनुसन्धान तथा जहाँ उपयुक्त हुन्छ पुर्नप्राप्ति गरिनेछ भनी सुनिश्चित गर्न राज्यपक्षहरूले महिला र बालबालिका केन्द्रित कानुन तथा नीतिहरू लगायत अन्य प्रभावकारी कानुन तथा नीति निर्माण गर्नेछन् ।

धारा १७

व्यक्तिको अखण्डताको संरक्षण गर्ने

अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा अपाङ्गता भएको प्रत्येक व्यक्तिलाई निजको शारीरिक र मानसिक अखण्डताको लागि सम्मानको अधिकार रहेको छ ।

धारा १८

आवतजावत र राष्ट्रियता सम्बन्धी स्वतन्त्रता

१. देहाय बमोजिमका कुराहरूसमेत सुनिश्चित गरी अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई अन्य व्यक्तिहरू सरह आवतजावत गर्ने स्वतन्त्रता, आफ्नो बासस्थान र राष्ट्रियता रोज्ने पाउने स्वतन्त्रताको अधिकार हुनेछ भनी राज्य पक्षहरूले स्वीकार गर्नेछन्:
- (क) राष्ट्रियता प्राप्त एवं परिवर्तन गर्ने अधिकार छ तथा स्वेच्छाचारी ढङ्गमा वा अपाङ्गताको आधारमा आफ्नो राष्ट्रियताबाट वञ्चित भएका छैनन्;
- (ख) अपाङ्गताको आधारमा आफ्नो राष्ट्रियताको वा अन्य परिचयका कागजातहरू प्राप्त गर्ने, भोग गर्ने वा उपयोग गर्ने क्षमताबाट वा आवतजावतको स्वतन्त्रताको प्रयोगमा सहजता प्रदान गर्न आवश्यक पर्ने अध्यागमन कारबाही जस्ता सम्बन्धित प्रक्रियाहरूको उपयोग गर्नबाट वञ्चित गरिएका छैनन्;
- (ग) आफ्नो लगायत कुनै पनि देश छोड्न स्वतन्त्र छन्;
- (घ) स्वेच्छाचारी ढङ्गमा वा अपाङ्गताको आधारमा आफ्नो देशमा प्रवेश गर्न पाउने अधिकारबाट वञ्चित गरिएका छैनन् ।
२. जन्मभए लगत्तै अपाङ्गता भएका बालबालिका दर्ता गरिनेछन् र निजहरूलाई जन्मनासाथ नाम पाउने अधिकार, राष्ट्रियता प्राप्त गर्ने अधिकार तथा सम्भव भएसम्म आफ्नो बुबाआमा पहिचान गर्ने र निजहरूबाट स्याहारसुसार पाउने अधिकार हुनेछ ।

धारा १९

स्वतन्त्रतापूर्वक बस्न पाउने तथा समुदायमा समावेश गरिने

यस महासन्धीका राज्यपक्षहरूले अन्य व्यक्तिहरू सरह रोजाईका साथ अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई समुदायमा बस्न पाउने समान अधिकार हुनेछ भनी स्वीकार गर्छन् तथा

देहायबमोजिमका कुराहरूसमेत सुनिश्चित गरी अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई यस अधिकारको पूर्ण उपभोग गर्न तथा निजहरूको समुदायमा पूर्ण समावेश र सहभागितामा सहजता प्रदान गर्न प्रभावकारी उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन्:

- (क) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा आफ्नो बासस्थान र कहाँ र कसको साथमा बस्ने भनी रोज्ने अवसर हुन्छ र कुनै तोकिएको बसोबास व्यवस्थामा बस्नका लागि बाध्य गरिने छैनन्;
- (ख) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई बस्न र समुदायमा समावेश हुन तथा समुदायबाट एकल्याउने र अलग्याउने कार्य हुनबाट रोक्न आवश्यक पर्ने व्यक्तिगत सहयोग लगायत विभिन्न स्तरका निवासीय, आवासीय र अन्य सामुदायिक सहयोग सेवाहरूमा पहुँच रहेकोछ;
- (ग) सर्वसाधारणलाई उपलब्ध सामुदायिक सेवा तथा सुविधाहरू अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई समान आधारमा उपलब्ध छन् तथा निजहरूको आवश्यकताहरू प्रति उत्तरदायी छन् ।

धारा २०

व्यक्तिगत गमनशीलता

राज्यपक्षहरूले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई देहायका कुराहरूद्वारा समेत अधिकतम सम्भावित स्वनिर्भरता सहित व्यक्तिगत गमनशीलता सुनिश्चित गर्न प्रभावकारी उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन्:

- (क) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई निजहरूले रोजेको तरिका र समयमा तथा बेहोर्नसक्ने मूल्यमा व्यक्तिगत गमनशीलता सहज तुल्याउने,
- (ख) गुणस्तरीय गमनशीलता सेवा, उपकरण, सहयोगात्मक प्रविधि तथा प्राणीबाट हुने सहयोग र सहयोगी बेहोर्न सक्ने मूल्यमा उपलब्ध गराई पहुँच सहज तुल्याउने,

- (ग) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको साथमा काम गर्ने विशेषज्ञ कर्मचारीहरूलाई गमनशीलतासम्बन्धी सीपको तालीम प्रदान गर्ने,
- (घ) गमनशीलता सेवा, उपकरण, सहयोगात्मक प्रविधि उत्पादन गर्ने निकायहरूलाई अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको लागि गमनशीलताका सम्पूर्ण पक्षहरूमा ध्यान दिन प्रोत्साहन गर्ने ।

धारा २१

विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता तथा सूचनामा पहुँच

यस महासन्धिको धारा २ मा परिभाषित गरिएबमोजिमका आफूले रोजेको सबै प्रकारका सञ्चारका माध्यमहरू मार्फत अन्य व्यक्तिहरूसरह अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले समान आधारमा सूचना र मत माग गर्ने, प्राप्त गर्ने र प्रदान गर्ने लगायतका विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता उपभोग गर्न पाउने कुरा सुनिश्चित गर्न राज्यपक्षहरूले देहायका कार्यहरू लगायत सबै उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन्:

- (क) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई सर्वसाधारणका लागि लक्षित गरिएका सूचनालाई विभिन्न प्रकारका अपाङ्गतालाई उपयुक्त हुने गरी पहुँचयोग्य ढाँचा र प्रविधिमा समयमा नै र अतिरिक्त खर्च बिना उपलब्ध गराएर;
- (ख) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले औपचारिक अन्तरक्रियाहरूमा आफूले रोजेको साङ्केतिक भाषा, ब्रेल, प्रबर्धनात्मक र वैकल्पिक सञ्चार एवं सञ्चारका अरू सबै प्रकारका पहुँचयोग्य साधन, तरीका र ढाँचा प्रयोग गर्न पाउने कुरालाई स्वीकार गरेर एवं त्यस्तो प्रयोगलाई सहज बनाएर;
- (ग) सर्वसाधारणलाई इन्टरनेट लगायतका सेवा प्रदान गर्ने निजी क्षेत्रका संस्थाहरूलाई त्यस्तो सूचना र सेवा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले पहुँच गर्न र प्रयोग गर्न सक्ने ढाँचामा प्रदान गर्न आव्हान गरेर;

- (घ) इन्टरनेटको माध्यमबाट सूचना प्रदान गर्ने सूचना प्रदायकहरू लगायत आम सञ्चारलाई उनीहरूको सेवा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि पहुँचयोग्य बनाउनका लागि प्रोत्साहित गरेर;
- (ङ) साङ्केतिक भाषाको प्रयोगलाई मान्यता दिएर तथा प्रवर्द्धन गरेर ।

धारा २२

गोपनीयताको सम्मान

१. कुनै पनि अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई निजको बासस्थान वा बस्ने बन्दोबस्त मिलाइएको ठाँउ जहाँ भएतापनि निजको गोपनीयता, परिवार, घर वा चिठीपत्र वा अन्य प्रकारका सञ्चारहरूलाई स्वेच्छाचारी वा गैरकानुनी हस्तक्षेप वा निजको सम्मान र प्रतिष्ठालाई गैरकानुनी आक्रमणको विषय बनाइनेछैन । अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई त्यस्ता हस्तक्षेप वा आक्रमणहरू विरुद्ध कानूनको संरक्षण पाउने अधिकार हुनेछ ।
२. राज्यपक्षहरूले अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको वैयक्तिक, स्वास्थ्य तथा पुनर्स्थापनासम्बन्धी सूचनाको गोपनीयताको संरक्षण गर्नेछन् ।

धारा २३

घर तथा परिवारको सम्मान

देहायका कुराहरूको सुनिश्चित गर्नका लागि विवाह, परिवार, पितृत्व वा मातृत्व र नातासम्बन्धहरूसंग सम्बन्धित सबै कुराहरूमा अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू विरुद्धका भेदभावहरू उन्मुलन गर्न राज्यपक्षहरूले प्रभावकारी र उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन्:

- (क) विवाहयोग्य उमेर भएका अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले आफ्नो चाहनाअनुसारको जीवनसाथीसँग स्वतन्त्र र पूर्ण सहमतिको आधारमा विवाह गर्ने र परिवार बसाउने अधिकार स्वीकार गरिएको छ;
- (ख) आफ्ना सन्तानहरूको संख्या तथा जन्मान्तरको बारेमा स्वतन्त्रता तथा जिम्मेवारीपूर्वक निर्णय गर्ने तथा उमेर सुहाउँदो जानकारी, प्रजननसम्बन्धी तथा परिवार नियोजन शिक्षामा पहुँच पाउने अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकारलाई स्वीकार गरिएको छ तथा निजहरूलाई त्यस्ता अधिकारहरू प्रयोग गर्न सक्षम बनाउने साधनहरू उपलब्ध गराइएको छ;
- (ग) अरू व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा अपाङ्गता भएका बालबालिका लगायत अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले प्रजनन क्षमतालाई कायम गर्न पाएका छन् ।
२. अभिभावकत्व, संरक्षकत्व, कोषकत्व, धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीको रूपमा ग्रहण गर्ने वा यस्तै अन्य संस्थाहरू सम्बन्धमा राष्ट्रिय कानूनमा अवधारणा विद्यमान भएमा राज्यपक्षहरूले त्यस सम्बन्धमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकार र जिम्मेवारीहरूलाई सुनिश्चित गर्नेछन्; सबै अवस्थामा बालबालिकाको सर्वोत्तम हित सर्वोपरी हुनुपर्नेछ। आफ्नो बालबच्चाको पालनपोषण गर्ने जिम्मेवारी निर्वाह गर्नका लागि राज्यपक्षहरूले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई उपयुक्त सहयोगहरू प्रदान गर्नेछन् ।
३. पारिवारीक जीवनको सम्बन्धमा अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूको समान अधिकार छ भन्ने कुरा राज्यपक्षहरूले सुनिश्चित गर्नेछन् । त्यस्ता अधिकारहरूको उपभोगका लागि तथा अप्रकाशन, परित्याग, बेवास्ता र अलग्याई गर्ने कुरालाई

रोकन राज्यपक्षहरूले अपाङ्गता भएका बालबालिका तथा निजका परिवारहरूलाई समयमै विस्तृत जानकारी, सेवा र सहयोग उपलब्ध गराउने अभिभारा लिन्छन् ।

४. सक्षम निकायहरूले लागू हुने कानून र कार्यविधि बमोजिम अलग्याउने कार्य बालबालिकाको सर्वोत्तम हितको लागि आवश्यक भनी न्यायिक पुनरावलोकनको अधीनमा रही निर्णय गरेबमोजिम बाहेक आफ्नो इच्छा विरुद्ध कुनै पनि बालबालिका निजको बाबु आमाबाट अलग गरिदैनन् भनी राज्यपक्षहरूले सुनिश्चित गर्नेछन् । बालबालिका वा बाबु-आमामध्ये कुनै एक जना वा दुवैमा अपाङ्गता भएको आधारमा कुनै पनि अवस्थामा कुनै पनि बालबालिकालाई अलग गरिनेछैन ।
५. अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई सबभन्दा नजिकको परिवारले पालनपोषण गर्न असमर्थ छ भने राज्यपक्षहरूले त्यस्ता बालबालिकालाई वैकल्पिकरूपमा स्याहारसम्भार गर्न विस्तृत नाता सम्बन्धमा तथा त्यस्तो हुन नसकेमा समुदायभित्र नै पारिवारिक वातावरणमा स्याहारसम्भार गर्ने व्यवस्था गर्न हरसम्भव प्रयास गर्नेछन् ।

धारा २४

शिक्षा

१. राज्यपक्षहरूले अपाङ्गता भएको व्यक्तिहरूको शिक्षाको अधिकार स्वीकार गर्छन् । बिना भेदभाव र समान अवसरको आधारमा यस अधिकारलाई हासिल गर्नका लागि राज्यपक्षहरूले देहायका कुराहरूतर्फ निर्देशित हुने गरी सबै तह र जीवनपर्यन्त सिकाइमा समावेशी शिक्षा प्रणाली सुनिश्चित गर्नेछन्:

- (क) मानवको अन्तरनिहित क्षमता साथै स्वाभिमानको बोध तथा आत्ममूल्यको पूर्ण विकास एवं मानवअधिकार, आधारभूत स्वतन्त्रता र मानव विविधताको सम्मानलाई बलियो बनाउने;
- (ख) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले आफ्नो व्यक्तित्व, क्षमता र सिर्जनशीलताका साथसाथै निजहरूको मानसिक र भौतिक खुबीहरूको अन्तरनिहित क्षमतालाई अधिकतम हदसम्म विकास गर्ने;
- (ग) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई प्रभावकारी ढङ्गमा स्वतन्त्र समाजमा सहभागी हुन सक्षम गराउने ।
२. यी अधिकारहरूको प्राप्तिका लागि राज्यपक्षहरूले देहायका कुराहरू सुनिश्चित गर्नेछन्:
- (क) अपाङ्गताको आधारमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू सामान्य शैक्षिक प्रणालीबाट उपेक्षित भएका छैनन् तथा अपाङ्गताको आधारमा अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरू निःशुल्क तथा अनिवार्य प्राथमिक शिक्षा वा माध्यमिक शिक्षाबाट उपेक्षित भएका छैनन्;
- (ख) आफू बसेको समुदायमा अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको समावेशी, स्तरीय र निःशुल्क प्राथमिक तथा माध्यमिक शिक्षामा पहुँच छ;
- (ग) व्यक्तिको आवश्यकता अनुसारको उपयुक्त अनुकूलता उपलब्ध गराइएको छ;
- (घ) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले प्रभावकारी शिक्षा सहज तुल्याउन प्रचलित शिक्षा प्रणाली अन्तर्गत आवश्यक सहयोग प्राप्त गरेका छन्;

- (ड) पूर्ण समावेशीपनको लक्ष्यसंग संगत हुने गरी प्राज्ञिक तथा सामाजिक विकास अधिकतम हुने वातावरणमा प्रभावकारी वैयक्तिक सहयोगका उपायहरू प्रदान गरिएका छन् ।
३. राज्यपक्षहरूले अपाङ्गता भएको व्यक्तिहरूलाई शिक्षामा निजहरूको पूर्ण र समान सहभागितालाई सहज तुल्याउन र समुदायको एक सदस्यको रूपमा जीवन र सामाजिक विकासका सीपहरू सिक्न सक्षम बनाउनेछन् । यस उद्देश्य प्राप्तिका लागि राज्यपक्षहरूले देहाय लगायतका उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन्:
- (क) ब्रेल, वैकल्पिक लिपि, सञ्चारका सम्बर्धनात्मक तथा वैकल्पिक तरीका, साधन र ढाँचा एवं पूर्वाभाष तथा गमनशीलता सीप सिक्न सहज तुल्याउने साथै दौतरीबाट प्राप्त हुने सहयोग र परामर्श सहज तुल्याउने;
- (ख) सांकेतिक भाषा सिक्न र बहिरो समुदायको भाषिक पहिचानको प्रवर्द्धनलाई सहज तुल्याउने;
- (ग) दृष्टिविहीन, बहिरो वा दृष्टिविहीन-बहिरो व्यक्ति खास गरी बालबालिकालाई त्यस्ता व्यक्तिहरूका लागि सबैभन्दा उपयुक्त भाषा र तरीका तथा सञ्चार माध्यमबाट एवम् प्राज्ञिक र सामाजिक विकासलाई सम्बर्द्धन गर्ने वातावरणमा शिक्षा प्रदान गरिएको छ भनी सुनिश्चित गर्ने ।
४. यस अधिकारलाई उपभोग गर्न सहयोग पुऱ्याउनका लागि राज्यपक्षहरूले सांकेतिक भाषा र ब्रेलमा योग्य अपाङ्गता भएका शिक्षकहरू लगायत अन्य शिक्षकहरू नियुक्त गर्न तथा शिक्षाका सबै तहहरूमा कार्य गर्ने विशेषज्ञ र कर्मचारीहरूलाई प्रशिक्षित गर्न उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन्। त्यस्तो प्रशिक्षणले अपाङ्गता बारेको चेतना र अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई सहयोग गर्न

सञ्चारका उपयुक्त संवद्र्धनात्मक तथा वैकल्पिक, तरीका, साधन र ढाँचा, शैक्षिक प्रविधि र सामाग्री समाविष्ट भएको हुनुपर्नेछ ।

५. भेदभाव विना र अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई साधारण उच्च शिक्षा, व्यावसायिक प्रशिक्षण, प्रौढ शिक्षा तथा जीवनपर्यन्त सिकाइमा पहुँच पाउन सक्षम छन् भन्ने कुरा राज्यपक्षहरूले सुनिश्चित गर्नेछन् । यस उद्देश्य प्राप्तिका लागि अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई उपयुक्त अनुकूलता प्रदान गरिएको छ भन्ने कुरा राज्यपक्षहरूले सुनिश्चित गर्नेछन् ।

धारा २५

स्वास्थ्य

अपाङ्गताको आधारमा हुने भेदभाव विना अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई उच्चतम प्राप्यस्तरको स्वास्थ्य प्राप्त गर्ने अधिकार छ भन्ने कुरा राज्यपक्षहरूले स्वीकार गर्छन् । स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित पुनर्स्थापना लगायत लैङ्गिक-संवेदनशील भएका स्वास्थ्य सेवाहरूमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई पहुँच छ भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्न राज्यपक्षहरूले सम्पूर्ण उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् । खासगरी राज्य पक्षहरूले देहायका कुराहरू गर्नेछन्:

- (क) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई पनि अन्य व्यक्तिहरूलाई प्रदान गरिए अनुसारकै तह, गुण र स्तरको निःशुल्क वा खर्चले धान्न सकिने यौनिक एवं प्रजनन स्वास्थ्य र जनसंख्यामा आधारित सार्वजनिक स्वास्थ्य कार्यक्रमका क्षेत्रहरूमा लगायत अन्य स्वास्थ्य उपचार र कार्यक्रमहरू प्रदान गर्ने;
- (ख) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई विशेष गरी निजहरूको अपाङ्गताको कारणले आवश्यक पर्ने यथासमय उपयुक्तता अनुसार अपाङ्गता पहिचान तथा हस्तक्षेप गर्ने एवं बालबालिका तथा वृद्ध व्यक्तिहरू लगायत अन्य व्यक्तिहरूमा थप अपाङ्गता

न्यूनीकरण गर्न वा रोकथाम गर्न तयार गरिएका सेवाहरू लगायतका स्वास्थ्य सेवाहरू प्रदान गर्ने;

- (ग) ग्रामीण क्षेत्रहरू लगायतमा मानिसहरूको आफ्नो समुदायबाट सम्भव भएसम्म नजिक हुनेगरी त्यस्ता स्वास्थ्य सेवाहरू प्रदान गर्ने;
- (घ) प्रशिक्षण एवं सार्वजनिक तथा निजी स्वास्थ्य सेवाका लागि नैतिकताको मापदण्ड घोषणाको माध्यमबाट मानव अधिकार, स्वाभिमान, स्वायत्तता र अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका आवश्यकता लगायतका विषयहरूमा चेतना बृद्धि गरी स्वतन्त्र तथा सुचित सहमतिका आधारमा समेत अन्य व्यक्तिहरू सरहको स्तरको उपचार अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई प्रदान गर्न स्वास्थ्यकर्मीहरूलाई लगाउने;
- (ङ) राष्ट्रिय कानूनले बीमालाई अनुमति दिएको अवस्थामा स्वास्थ्य बीमा तथा जीवन बीमाको व्यवस्थामा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू विरुद्धको भेदभावलाई निषेध गर्ने तथा त्यस्तो बीमा निस्पक्ष र उचित ढङ्गमा प्रदान गरिने;
- (च) अपाङ्गताको आधारमा स्वास्थ्य उपचार वा स्वास्थ्य सेवा वा खाना वा पेय पदार्थको भेदभावकारी अस्वीकारलाई रोक्ने ।

धारा २६

वासस्थान र पुर्नस्थापना

१. अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई अधिकतम स्वतन्त्रता, पूर्ण शारीरिक, मानसिक, सामाजिक र व्यावसायिक सक्षमता हासिल गर्न र कायम राख्न तथा जीवनका सबै पक्षहरूमा पूर्णरूपले समावेश हुन सक्षम तुल्याउन राज्यपक्षहरूले दौतरीको सहयोग मार्फत लगायत अन्य प्रभावकारी र उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् । यस उद्देश्य प्राप्तिको लागि राज्यपक्षहरूले खासगरी स्वास्थ्य, रोजगारी, शिक्षा र सामाजिक सेवाका क्षेत्रहरूमा वासस्थान र पुर्नस्थापना सम्बन्धी समग्र

सेवा र कार्यक्रमहरू देहायअनुसार आयोजना गर्ने, सुदृढीकरण गर्ने तथा विस्तार गर्ने छन्:

- (क) त्यस्ता सेवा र कार्यक्रमहरू सकेसम्म प्रारम्भिक अवस्थामा नै शुरू गरिनेछ तथा व्यक्तिको आवश्यकता र क्षमताको बहुआयामिक मूल्याङ्कनमा आधारित हुनेछन्;
 - (ख) त्यस्ता सेवा र कार्यक्रमहरूले समुदायमा र समाजका सबै पक्षहरूमा सहभागिता र समावेशीलाई सघाउ पुऱ्याउनेछन् र स्वेच्छिक हुनेछन् तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई ग्रामीण क्षेत्रहरू लगायत अन्य क्षेत्रहरूमा सकेसम्म उनीहरूको समुदायको नजीक हुने गरी उपलब्ध गराइनेछन् ।
२. राज्यपक्षहरूले वासस्थान र पुर्नस्थापना सम्बन्धी सेवामा कार्यरत कर्मचारी र पेशाकर्मीहरूका लागि प्रारम्भिक एवं निरन्तर प्रशिक्षणको विकासलाई प्रवर्धन गर्नेछन् ।
 ३. वासस्थान र पुर्नस्थापनासँग सम्बन्धित अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि तयार गरिएका सहयोगी उपकरण तथा प्रविधिका उपलब्धता, ज्ञान र प्रयोगलाई राज्यपक्षहरूले प्रवर्धन गर्नेछन् ।

धारा २७

काम र रोजगार

१. राज्यपक्षहरू अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा काम गर्न पाउने अधिकारलाई स्वीकार गर्छन्; त्यस्तो अधिकारभित्र श्रमबजारमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले स्वतन्त्रतापूर्वक काममा छानिई वा स्वीकार भई जीवनायापन गर्न पाउने अवसर तथा खुल्ला, समावेशी एवं पहुँचयोग्य वातावरणमा काम गर्ने अधिकारसमेत पर्दछ । कानुन निर्माण समेत मार्फत देहायका

साथसाथै अन्य उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गरी राज्यपक्षहरूले रोजगारीको क्रममा अपाङ्गता बेहोरेका व्यक्तिहरू लगायत अपाङ्गता भएका अन्य व्यक्तिहरूको कामको अधिकार, उपभोगको संरक्षण र प्रवर्धन गर्नेछन्:

- (क) भर्ना, छनौट र रोजगारीका शर्तहरू, रोजगारीको निरन्तरता, वृत्ति विकास र सुरक्षित एवं स्वस्थकर कार्यअवस्था लगायत सबै प्रकारका रोजगारीहरूसँग सम्बन्धित अपाङ्गताको आधारमा हुने भेदभावहरूलाई निषेध गर्ने,
- (ख) अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको समान अवसर तथा समान महत्वको कामको लागि समान ज्याला, सुरक्षित र स्वास्थ्यकर कार्यअवस्था, दुराचारबाट संरक्षणसमेत तथा पीरमर्काको उपचार लगायत काम गर्नका लागि चाहिने न्यायपूर्ण र अनुकूल वातावरण पाउने अधिकारको संरक्षण गर्ने;
- (ग) अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले पनि निजहरूको श्रम तथा ट्रेड युनियनसम्बन्धी अधिकार प्रयोग गर्न पाएका छन् भनी सुनिश्चित गर्ने;
- (घ) साधारण प्राविधिक एवं पेशागत निर्देशन कार्यक्रम, पदस्थापन सेवा एवं पेशागत तथा निरन्तर तालिममा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले प्रभावकारी रूपमा पहुँच पाउन सक्षम तुल्याउने;
- (ङ) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूकालागि श्रम बजारमा रोजगारी र वृत्ति विकासका अवसरहरूको प्रवर्धन साथसाथै रोजगारी खोज्ने, रोजगारी पाउने, रोजगारीमा बहाल रहने र रोजगारीमा फर्कन सहयोग गर्ने;
- (च) स्वरोजगार, उद्यमशीलता, सहकारिताको विकास र आफ्नै व्यवसाय सुरु गर्नका लागि अवसरहरूको प्रवर्धन गर्ने;

- (छ) सार्वजनिक क्षेत्रमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई रोजगारी प्रदान गर्ने;
- (ज) सकारात्मक कार्य योजना, प्रोत्साहन तथा अन्य उपायहरू समाविष्ट हुने उपयुक्त नीति र उपायहरूको माध्यमद्वारा निजी क्षेत्रमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको रोजगारीलाई प्रवर्द्धन गर्ने;
- (झ) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई कार्यस्थलमा उपयुक्त अनुकूलता उपलब्ध गराइएको छ भनी सुनिश्चित गर्ने;
- (ञ) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले खुला श्रम बजारमा कार्य अनुभव प्राप्त गर्ने कुरालाई बढावा दिने;
- (ट) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको लागि व्यावसायिक तथा पेशागत पुर्नस्थापना, पेशामा कायम रहने तथा पेशामा फर्कने कार्यक्रमहरूको प्रवर्द्धन गर्ने ।
२. राज्यपक्षहरूले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू दास वा बाँधा बनाइएका छैनन् तथा अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा जवर्जस्ती वा अनिवार्य श्रमबाट संरक्षण पाएका छन् भन्ने कुराको सुनिश्चित गर्नेछन् ।

धारा २८

पर्याप्त जीवनस्तर र सामाजिक संरक्षण

१. राज्यपक्षहरूले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू आफैलाई र तिनका परिवारको लागि समेत पर्याप्त खाना, लुगा र आवास समेतको पर्याप्त जीवनस्तरकोे एवं जीवन गुजाराको अवस्थाहरूको निरन्तर सुधारको अधिकार छ भनी स्वीकार गर्छन् तथा अपाङ्गताको आधारमा कुनै भेदभाव विना त्यस्तो अधिकारको उपभोग गर्न पाउने कुराको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्न उपयुक्त कदमहरू चाल्नेछन् ।
२. राज्यपक्षहरूले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई सामाजिक सुरक्षा तथा अपाङ्गताको आधारमा कुनै भेदभाव विना त्यस्तो अधिकारको उपभोगको अधिकार छ भनी

स्वीकार गर्छन् तथा त्यस्तो अधिकारको उपभोगको संरक्षण र प्रवर्धन गर्न देहायका उपायहरू लगायत अन्य उपयुक्त कदमहरू चाल्नेछन्:

- (क) स्वच्छ पानीको सेवामा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको समान पहुँच सुनिश्चित गर्ने तथा उपयुक्त र बेहोर्न सकिने मूल्यमा सेवा, उपकरण र अपाङ्गता-सम्बन्धित आवश्यकताहरूका लागि अन्य सहयोगहरूमा निजहरूको पहुँच सुनिश्चित गर्ने;
- (ख) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू खास गरी अपाङ्गता भएका महिला र वृद्ध-वृद्धाहरूको लागि सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम तथा गरीबी न्युनीकरण कार्यक्रमहरूमा पहुँच सुनिश्चित गर्ने;
- (ग) गरीबीको अवस्थामा गुजारा गरिरहेका अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू र उनीहरूका परिवारलाई पर्याप्त तालिम, परामर्श, आर्थिक सहयोग एवं राहत सेवा लगायत अपाङ्गता-सम्बन्धी-खर्चहरूमा राज्यबाट प्रदान गरिने सहयोगमा पहुँच सुनिश्चित गर्ने;
- (घ) सार्वजनिक आवास कार्यक्रममा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको पहुँचलाई सुनिश्चित गर्ने;
- (ङ) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अवकाशपछिको सुविधा तथा कार्यक्रमहरूमा पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।

धारा २९

राजनीतिक तथा सार्वजनिक जीवनमा सहभागिता

राज्यपक्षहरूले अन्य व्यक्तिहरू सरह अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई राजनीतिक अधिकार तथा त्यस्तो अधिकारहरूको उपभोग गर्ने अवसरको प्रत्याभुत गर्नेछन् तथा सोसम्बन्धमा देहायका कुराहरू अबलम्बन गर्नेछन्:

(क) अन्य व्यक्तिहरू सरह अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई मतदान गर्ने तथा निर्वाचित हुने अधिकार र अवसर लगायत प्रत्यक्ष वा स्वतन्त्र रूपमा चुनिएका प्रतिनिधिहरू मार्फत प्रभावकारी एवं पूर्ण रूपमा राजनीतिक तथा सार्वजनिक जीवनमा सहभागी हुन सकेका छन् भनी अरू कुराका अतिरिक्त देहायका कुराहरूद्वारा सुनिश्चित गर्ने:

(अ) मतदान प्रक्रिया, सुविधा, मतदानमा प्रयोग भएका सुविधा तथा सामाग्रीहरू उपयुक्त पहुँचयोग्य, र बुझ्न एवम् प्रयोग गर्न सजिला छन् भन्ने सुनिश्चित गरेर;

(आ) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले भयमुक्त रही निर्वाचन र सार्वजनिक जनमत संग्रहहरूमा गोप्य मतदान प्रक्रियाद्वारा मतदान गर्ने तथा निर्वाचनमा उम्मेदवार हुने, सरकारका सबै तहहरू र सार्वजनिक कार्यहरूमा पद धारण गर्ने र कार्य सम्पादन गर्न पाउने अधिकारको संरक्षण गरेर एवम् उपयुक्त भएको अवस्थामा सहयोगात्मक र नयाँ प्रविधिहरूको प्रयोगलाई सहज तुल्याएर;

(इ) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई मतदाताको रूपमा आफ्नो इच्छाको स्वतन्त्र अभिव्यक्तिको प्रत्याभूती गरेर तथा यस उद्देश्य प्राप्तिका लागि उनीहरूको अनुरोधमा मतदान गर्न उनीहरूले रोजेको व्यक्तिको सहयोग प्राप्त गर्न अनुमति प्रदान गरेर ।

(ख) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा विना भेदभाव सार्वजनिक क्रियाकलापहरूको सञ्चालनमा प्रभावकारी तथा पूर्ण रूपमा सहभागी हुन सक्ने वातावरणको सक्रियरूपले प्रवर्धन गर्ने तथा देहायका कुराहरूमा लगायत सार्वजनिक क्रियाकलापहरूमा उनीहरूको सहभागितालाई प्रोत्साहित गर्ने:

- (अ) मुलुकको सार्वजनिक तथा राजनैतिक जीवनसँग सम्बन्धित गैरसरकारी संघ संस्थाहरूमा तथा राजनैतिक दलहरूको गतिविधि र संचालनमा सहभागी हुन;
- (आ) अन्तराष्ट्रिय, राष्ट्रिय, क्षेत्रीय र स्थानीयस्तरमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको प्रतिनिधित्व गर्न अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको संगठन बनाउन र त्यस्तो संगठनको सदस्य बन्न ।

धारा ३०

सांस्कृतिक जीवन, मनोरञ्जन, विश्राम तथा खेलकुदमा सहभागिता

१. अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको सांस्कृतिक जीवनमा सहभागी हुने अधिकार छ भनी राज्यपक्षहरू स्वीकार गर्छन् तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले देहायबमोजिमका कुराहरू गर्न पाएका छन् भनी सुनिश्चित गर्न सम्पूर्ण उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन्:
- (क) पहुँचयोग्य ढाँचाहरूमा सांस्कृतिक सामाग्रीहरूमा पहुँच उपयोग गर्ने ;
- (ख) पहुँचयोग्य ढाँचाहरूमा टेलिभिजन कार्यक्रम, चलचित्र, नाटक र अन्य सांस्कृतिक क्रियाकलापहरूमा पहुँच उपयोग गर्ने;
- (ग) नाटकघर, संग्रहालय, चलचित्रघर, पुस्तकालय, पर्यटकीय सेवा जस्ता सांस्कृतिक कार्यक्रम वा सेवाहरू सञ्चालन गर्ने स्थानहरूमा पहुँच उपभोग गर्ने तथा सम्भव भएसम्म राष्ट्रिय सांस्कृतिक महत्वका स्मारक र स्थलहरूमा पहुँच उपयोग गर्ने ।
२. अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई उनीहरूको व्यक्तिगत फाईदाको लागि मात्र नभई समाजको वैभवताको लागि समेत उनीहरूको सिर्जनशील, कलात्मक तथा बौद्धिक

आन्तरिक क्षमताको विकास तथा उपयोग गर्ने अवसर प्राप्त गर्न सक्षम तुल्याउन राज्यपक्षहरूले उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् ।

३. बौद्धिक सम्पत्तिसम्बन्धी अधिकार संरक्षण गर्ने कानूनले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई सांस्कृतिक सामाग्रीहरूमा पहुँच गर्न अनुचित वा विभेदकारी अवरोधहरू सिर्जना गरेका छैनन् भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्न राज्य पक्षहरूले अन्तराष्ट्रिय कानून बमोजिम सम्पूर्ण उपयुक्त कदमहरू चाल्नेछन् ।
४. अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू पनि सांकेतिक भाषा तथा बहिरा सांस्कृति लगायत विशेष सांस्कृतिक तथा भाषिक पहिचानको मान्यता र सहायता पाउने हकदार हुनेछन् ।
५. अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा मनोरञ्जनात्मक, विश्राम तथा खेलकुदका क्रियाकलापहरूमा सहभागी हुन सक्षम तुल्याउने अभिप्रायले राज्यपक्षहरूले देहायका उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन्:
 - (क) सम्पूर्ण तहहरूमा मूलप्रवाहका खेलकुद क्रियाकलापमा सम्भव भएको हदसम्म अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको सहभागितालाई प्रोत्साहित तथा प्रवर्द्धन गर्ने;
 - (ख) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई अपाङ्गता-विशेष खेलकुद तथा मनोरञ्जनात्मक क्रियाकलापहरू आयोजना गर्ने, विकास तथा सहभागी हुने अवसर छ भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्ने तथा यस उद्देश्य प्राप्तिका लागि अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा उपयुक्त प्रशिक्षण, तालीम र स्रोतहरूको व्यवस्थालाई प्रोत्साहित गर्ने,;

- (ग) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई खेलकुद, मनोरञ्जनात्मक र पर्यटकीय स्थानहरूमा पहुँच छु भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्ने;
- (घ) विद्यालय प्रणाली भित्रका क्रियाकलापहरू लगायत अन्य नाटक, मनोरञ्जन र विश्राम र खेलकुद क्रियाकलापहरूमा अन्य बालबालिका सरह अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूको पहुँच छु भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्ने;
- (ङ) मनोरञ्जनात्मक, पर्यटकीय, विश्राम वा खेलकुद क्रियाकलापका संस्थाहरूमा संलग्न व्यक्तिहरूबाट अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले सेवामा पहुँच पाएका छन् भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्ने ।

धारा ३१

तथ्याङ्क तथा आँकडा संकलन

१. यस महासन्धिलाई कार्यान्वयन गर्नका लागि नीति तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्न सक्षम हुन राज्यपक्षहरूले तथ्याङ्क लगायत अनुसन्धनात्मक आँकडा लगायत अन्य उपयुक्त सूचना संकलन गर्ने अभिभारा लिन्छन् । त्यस्ता सूचनाहरू संकलन गर्ने तथा राख्ने प्रक्रिया देहायबमोजिम हुनेछः
- (क) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको गोपनीयता र वैयक्तिकताको सम्मान सुनिश्चित गर्न आँकडा संरक्षण सम्बन्धी कानून लगायत अन्य आँकडा कानुनी रूपमा व्यवस्थित सुरक्षा संयन्त्रहरूको पालना गर्ने ;
- (ख) आँकडाहरूको संकलन तथा प्रयोगमा मानव अधिकार र आधारभूत स्वतन्त्रता संरक्षण गर्न अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा मान्य अन्य मापदण्ड र नैतिक नियमहरूको पालना गर्ने ।
२. यस दफाबमोजिम संकलित सूचनाहरू उपयुक्तता अनुसार केलाइनेछ तथा यस महासन्धि अन्तर्गत राज्यपक्षहरूको जिम्मेवारीको कार्यान्वयन मूल्यांकनमा मद्दत

गर्न तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले उनीहरूको अधिकार प्रयोग गर्दा सामना गर्नु परेका अवरोधहरूको पहिचान तथा सम्बोधन गर्न प्रयोग गरिनेछ ।

३. राज्यपक्षहरूले त्यस्ता तथ्याङ्कहरूको सम्प्रेषण गर्ने तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू र अन्य व्यक्तिहरूका त्यस्ता तथ्याङ्कमा पहुँच सुनिश्चित गर्ने जिम्मेवारी ग्रहण गर्नेछन् ।

धारा ३२

अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग

१. यस महासन्धिका लक्ष्य तथा उद्देश्य हासिल गर्नका लागि राष्ट्रिय प्रयासहरूको समर्थनमा राज्यपक्षहरूले अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग तथा यसको प्रवर्द्धनको महत्त्वलाई स्वीकार गर्छन् तथा यस सम्बन्धमा उपयुक्तताअनुसार राज्यहरूबीच तथा सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय र क्षेत्रीय संगठन र नागरिक समाज खासगरी अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको संगठनसँगको साझेदारीमा उपयुक्त र प्रभावकारी उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् । त्यस्ता उपायहरूमा अरू कुराहरूका साथै देहायका कुराहरू समेत पर्न सक्नेछन्:

- (क) अन्तर्राष्ट्रिय विकास कार्यक्रम लगायत अन्य अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगहरू, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई समावेश गर्ने तथा पहुँचयोग्य छ भन्ने कुराको सुनिश्चित गर्ने;
- (ख) सूचना, अनुभव, प्रशिक्षण कार्यक्रम तथा सर्वोत्तम अभ्यासहरूको विनिमय तथा हिस्सेदारी मार्फत क्षमता विकासलाई सहज तुल्याउने तथा सहयोग पुऱ्याउने;
- (ग) अनुसन्धान तथा वैज्ञानिक र प्राविधिक ज्ञानको पहुँचमा सहयोग सहज तुल्याउने;

- (घ) पहुँचयोग्य तथा सहयोगात्मक प्रविधिहरूमा पहुँच र हिस्सेदारीद्वारा तथा प्रविधि हस्तान्तरण मार्फत उपयुक्तताअनुसार प्राविधिक तथा आर्थिक सहयोग प्रदान गर्ने ।
२. यस महासन्धिअन्तर्गत राज्यपक्षहरूले निर्वाह गर्नुपर्ने जिम्मेवारीमा प्रतिकूल प्रभाव नपार्ने गरी यस धाराको व्यवस्था गरिएको छ ।

धारा ३३

राष्ट्रियस्तरमा कार्यान्वयन तथा अनुगमन

१. यस महासन्धिको कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित कुराहरूका लागि आफ्नो संगठनको प्रणाली अनुसार सरकारी संरचनाभित्र एक वा एक भन्दा बढी फोकल प्वाइण्टहरू निर्दिष्ट गर्नेछन् तथा विभिन्न क्षेत्र एवम् विभिन्न तहहरूमा भएका सम्बन्धित कामहरू सहज तुल्याउन सरकारी संरचनाभित्र एक समन्वयनकारी निकायको स्थापना गर्न वा निर्दिष्ट गर्नका लागि उचित ध्यान दिनेछन् ।
२. यस महासन्धिको कार्यान्वयनको प्रवर्धन गर्न, संरक्षण गर्न तथा अनुगमन गर्न उपयुक्तताअनुसार आफ्नो कानुनी तथा प्रशासनिक प्रणालीबमोजिम राज्य पक्षहरूले आफ्नो मुलुकमा एक वा सो भन्दा बढी स्वतन्त्र संयन्त्रहरूसमेतको एक संरचना कायम गर्नेछन्, त्यस्तो संरचना सुदृढीकरण गर्नेछन्, निर्दिष्ट वा स्थापना गर्नेछन्। त्यस्तो संयन्त्र निर्दिष्ट गर्दा वा स्थापना गर्दा राज्यपक्षहरूले मानव अधिकारको संरक्षण र सम्बर्द्धनको लागि गठन भएको राष्ट्रिय संस्थाको हैसियत र कार्यपद्धतिसँग सम्बन्धित सिद्धान्तहरूलाई ध्यान दिनेछन् ।
३. नागरिक समाज, खासगरी अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू र तिनीहरूका प्रतिनिधि संस्थाहरूलाई अनुगमन प्रक्रियामा पूर्णरूपमा संलग्न तथा सहभागी गराइनेछन् ।

धारा ३४

अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकार सम्बन्धी समिति

१. अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकार सम्बन्धी समिति (यसपछि “समिति” भनिएको) स्थापना गरिनेछ, जसले यसपछि व्यवस्था गरिएका कार्यहरू सम्पन्न गर्नेछ ।
२. यस महासन्धि लागू हुने बखतमा यस समितिमा बाह्र जना विशेषज्ञहरू रहनेछन्। महासन्धिमा थप साठी अनुमोदन वा सम्मिलनहरू भए पछि बढीमा अठार जना सदस्यहरू रहने गरी समितिको सदस्यता संख्यामा छ जनासम्मले बढाइनेछ ।
३. समितिका सदस्यहरूले उनीहरूका व्यक्तिगत क्षमतामा कार्य गर्नेछन् र निजहरू उच्च नैतिक चरित्र तथा यस महासन्धिले समेटेका क्षेत्रमा विशिष्ट सक्षमता र अनुभव भएका व्यक्तिहरू हुनेछन् । सदस्यहरू मनोनयन गर्दा, राज्यपक्षलाई यस महासन्धिको धारा ४(३) मा उल्लिखित व्यवस्थाको उचित विचार गर्न आव्हान गरिनेछ ।
४. न्यायोचित भौगोलिक वितरण, विभिन्न प्रकारका सभ्यता तथा प्रमुख कानुनी प्रणालीहरूको प्रतिनिधित्व, सन्तुलित लैंगिक प्रतिनिधित्व एवम् अपाङ्गता भएका विशेषज्ञ व्यक्तिहरूको सहभागितालाई विचार गर्दै राज्यपक्षद्वारा समितिका सदस्यहरू निर्वाचित गरिनेछ ।
५. राज्यपक्षहरूको सम्मेलनको बैठकबाट यस महासन्धिको राज्यपक्षहरूले आफ्नो नागरिकहरू मध्यबाट मनोनयन गरेका व्यक्तिहरूको सूचीबाट गोप्य मतदानद्वारा समितिका सदस्यहरू निर्वाचित हुनेछन् । दुई तिहाइ राज्यपक्षहरू उपस्थित भए गणपूरक संख्या पुगेको मानिने त्यस्तो बैठकमा उपस्थित तथा मतदान गर्ने

राज्यपक्षहरूका प्रतिनिधित्वबाट सर्वाधिक मत तथा पूर्ण बहुमत प्राप्त गर्ने व्यक्तिहरू समितिमा निर्वाचित हुनेछन् ।

६. यस महासन्धि लागू भएको छ महिना भन्दा ननाघ्ने गरी प्रारम्भिक निर्वाचन हुनेछ । प्रत्येक निर्वाचनको कम्तीमा चार महिना अगावै संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवले राज्यपक्षलाई सदस्यताका लागि दुई महिनाभित्र मनोनयन पेश गर्न आवाहन गर्दै पत्र पठाउनेछन् । तत्पश्चात् महासचिवले मनोनयन गर्ने राज्यपक्षहरू समेत खुलाई त्यसरी मनोनयन गरिएका सबै व्यक्तिहरूको वर्णानुक्रममा नामको सूची तयार गर्नेछन् तथा त्यस्तो सूची यस महासन्धिको राज्यपक्षहरूलाई पेश गर्नेछन् ।
७. समितिका सदस्यहरू चार वर्षका लागि निर्वाचित हुनेछन् । एक पटकका लागि उनीहरू पुनः निर्वाचित हुन योग्य हुनेछन् । तर, प्रथम निर्वाचनमा निर्वाचित छ सदस्यको कार्यकाल दुई वर्ष पूरा भएपछि समाप्त हुनेछ, प्रथम निर्वाचन सम्पन्न भए लगत्तै त्यस्ता छ सदस्यहरूको नाम यस धाराको परिच्छेद ५ मा उल्लेख गरिएको बैठकको अध्यक्षद्वारा गोला हालेर छानिनेछ ।
८. समितिका थप छ सदस्यहरूको निर्वाचन यस धाराका सम्बन्धित व्यवस्थाहरूबमोजिम नियमित निर्वाचनको बखतमा हुनेछ ।
९. समितिका सदस्यको मृत्यु भएमा वा निजले राजिनामा दिएमा वा अन्य कारणले निजले आफ्नो जिम्मेवारी पूरा गर्न नसक्ने घोषणा गरेमा, मनोनयन गर्ने राज्यपक्षले यस धाराको सम्बन्धित व्यवस्थामा गरिएको योग्यता भएको र शर्त पूरा गर्ने विशेषज्ञ व्यक्तिलाई बाँकी रहेको कार्यकालका लागि सेवा गर्न नियुक्ति गर्नेछन् ।
१०. समितिले आफ्नो कार्यविधि नियमित गर्न आफै नियम बनाउनेछ ।

११. यस महासन्धि अन्तर्गतको समितिको कार्यको प्रभावकारी सम्पादनको लागि संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवले आवश्यक कर्मचारी तथा सरसुविधा उपलब्ध गराउनेछन् र प्रारम्भिक बैठक बोलाउनेछन् ।
१२. समितिका जिम्मेवारीहरूको महत्वलाई ध्यानमा राख्दै महासभाले निर्णय गरेको शर्त बन्देजका अधीनमा रही यस महासन्धि अन्तर्गत स्थापित सदस्यहरूले संयुक्त राष्ट्रसंघको स्रोतबाट पारिश्रमिक पाउनेछन् ।
१३. समितिका सदस्यहरूलाई संयुक्त राष्ट्रसंघको विशेषाधिकार तथा उन्मुक्ति सम्बन्धी महासन्धिको सम्बन्धित दफाहरूमा व्यवस्था गरिए अनुसार राष्ट्रसंघको मिसनमा कार्यरत विशेषज्ञहरूको सरसुविधा, विशेषाधिकार तथा उन्मुक्ति प्राप्त हुनेछ ।

धारा ३५

राज्यपक्षहरूको प्रतिवेदन

१. सम्बन्धित राज्यपक्षको लागि यस महासन्धि लागू भएको मितिले दुई वर्षभित्र प्रत्येक राज्यपक्षले यस महासन्धिअन्तर्गतका आफ्ना जिम्मेवारीहरू पूरा गर्न अवलम्बन गरेका उपायहरू तथा त्यससम्बन्धमा हासिल गरेको प्रगतिसम्बन्धी विस्तृत प्रतिवेदन संयुक्त राष्ट्रसंघको महासचिवमार्फत समितिसमक्ष पेश गर्नुपर्नेछ ।
२. तत्पश्चात् कम्तीमा प्रत्येक चार वर्षमा र समितिले अनुरोध गरेको जुनसुकै बखत राज्यपक्षहरूले पछिल्ला प्रतिवेदनहरू पेश गर्नुपर्नेछ ।
३. समितिले प्रतिवेदनको विषयवस्तुसम्बन्धमा लागू हुने कुनै पनि निर्देशिकासम्बन्धमा निर्णय गर्नसक्नेछ ।
४. समितिसमक्ष विस्तृत प्रारम्भिक प्रतिवेदन पेश गरेको राज्यपक्षले आफ्ना पछिल्ला प्रतिवेदनहरूमा अगाडि नै उपलब्ध गराइएका जानकारीहरू दोहरायाउन आवश्यक

हुनेछैन। त्यसरी समितिसमक्ष पेश गर्नुपर्ने प्रतिवेदनहरू तयार गर्दा, सो कार्य खुल्ला र पारदर्शी ढंगमा गर्न विचार पुर्याउन तथा यस महासन्धिको धारा ४ (३) मा गरिएको व्यवस्थामा उचित ध्यान पुऱ्याउन राज्यपक्षहरूलाई आह्वान गरिन्छ ।

५. यस महासन्धिअन्तर्गतका जिम्मेवारीहरू निर्वाह गर्ने तहमा प्रभाव पार्ने तत्वहरू र कठिनाइहरूको बारेमा प्रतिवेदनहरूले औल्याउन सक्नेछन् ।

धारा ३६

प्रतिवेदन उपर विचार

१. समितिले प्रत्येक प्रतिवेदन उपर विचार गर्नेछ, त्यस्ता सुझाव र सामान्य सिफारिसहरू प्रतिवेदन उपर समिति आफूले उपयुक्त ठानेको कुनै पनि सम्बन्धित सुझाव र सामान्य सिफारिस राज्यपक्षलाई पठाउनेछ। सदस्य राज्यपक्षले आफूले उपयुक्त ठानेको कुनै पनि जानकारी बारे समितिलाई जवाफ बुझाउन सक्नेछ । समितिले यस महासन्धिको कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित थप जानकारीहरू राज्यपक्षसँग अनुरोध गर्न सक्नेछ ।
२. कुनै राज्यपक्षले तामो समयदेखि प्रतिवेदन पेश नगरेको भए, सूचना गरेको तीन महिनाभित्र पनि त्यस्तो सम्बन्धित प्रतिवेदन पेश नगरिएमा आफूलाई उपलब्ध भरपर्दो जानकारीको आधारमा समितिले त्यस्तो सम्बन्धित राज्यपक्षलाई त्यस राज्यपक्षमा यस महासन्धिको कार्यान्वयनको जाँचबुझको आवश्यकताबारे सूचित गर्न सक्नेछ। समितिले त्यस्तो जाँचबुझमा सम्बन्धित राज्यपक्षलाई सहभागी हुन आह्वान गर्नेछ । राज्यपक्षले सम्बन्धित प्रतिवेदन पेश गरी जवाफ दिएमा, यस धाराको परिच्छेद १ को व्यवस्था लागू हुनेछ ।
३. संयुक्त राष्ट्रसंघको महासचिवले सबै राज्यपक्षहरूलाई प्रतिवेदन उपलब्ध गराउनेछन् ।

४. राज्यपक्षहरूले आ-आफ्नो मुलुकहरूमा आफ्ना प्रतिवेदनहरू सर्वसाधारणलाई व्यापकरूपमा उपलब्ध गराउनेछन् तथा त्यस्ता प्रतिवेदनहरूसँग सम्बन्धित सुझाव र सामान्य सिफारिसहरूमा पहुँच सहज तुल्याउनेछन् ।
५. राज्यपक्षहरूबाट प्राप्त प्रतिवेदनहरूमा प्राविधिक सहयोग र सल्लाहको लागि अनुरोध भएको वा खाँचो दर्शाएको भए समितिले उपयुक्त ठानेको अवस्थामा सो सम्बोधन गर्नका लागि त्यस्ता अनुरोध तथा संकेतहरूको सम्बन्धमा समितिको आफ्नो भनाइ वा सिफारिसहरू भए सो सहित राष्ट्रसंघको विशिष्टीकृत निकाय, कोष र कार्यक्रमहरू तथा सक्षम निकायहरूलाई पठाउनेछ ।

धारा ३७

राज्यपक्षहरू तथा समितिबीच सहयोग

१. प्रत्येक राज्यपक्षले समितिलाई सहयोग गर्नेछ तथा आ-आफ्नो जिम्मेवारीहरू पूरा गर्न समितिका सदस्यहरूलाई सहयोग गर्नेछ ।
२. राज्यपक्षहरूसँगको आफ्नो सम्बन्धमा, यस महासन्धिको कार्यान्वयनको लागि समितिले राष्ट्रिय क्षमता अभिवृद्धि गर्नका लागि अन्तराष्ट्रिय सहयोग मार्फत लगायत अन्य उपाय र माध्यमहरूबारेमा उचित ध्यान दिनेछ ।

धारा ३८

समितिको अन्य निकायहरूसँगको सम्बन्ध

यस महासन्धिको प्रभावकारी कार्यान्वयनलाई अभिवृद्धि गर्न तथा यस महासन्धिले समेटेको क्षेत्रमा अन्तराष्ट्रिय सहयोगलाई प्रोत्साहित गर्ने:

- (क) विशिष्टीकृत निकायहरू र संयुक्त राष्ट्रसंघका अन्य अगंहरूलाई उनीहरूको अधिकारक्षेत्र भित्र पर्ने यस महासन्धिका व्यवस्थाहरूका कार्यान्वयन सम्बन्धमा विचार विमर्श गरिदा प्रतिनिधित्व गर्ने अधिकार हुनेछ । आ आफ्नो सम्बन्धित अधिकारक्षेत्रहरू भित्र पर्ने महासन्धिको कार्यान्वयनका विषयमा समितिले उचित

ठानेको अवस्थामा त्यस्ता विशिष्टकृत निकायहरू र अन्य सक्षम संस्थाहरूलाई विशेषज्ञ परामर्श प्रदान गर्न निम्त्याउन सक्नेछ । समितिले विशिष्टकृत निकायहरू र संयुक्त राष्ट्रसंघका अन्य अंगहरूलाई उनीहरूको कार्यक्षेत्रभित्र पर्ने विषयहरू बारे महासन्धिको कार्यान्वयन सम्बन्धी प्रतिवेदन पेश गर्नको लागि निम्त्याउन सक्नेछ ।

- (ख) आ-आफ्नो प्रतिवेदन तयार गर्ने निर्देशिका, सुझाव र साधारण सिफारिसहरूमा एकरूपताको सुनिश्चितता गर्ने तथा आ आफ्नो कार्यसम्पादनमा दोहोरोपन र अतिक्रमण हटाउने उद्देश्यले, समितिले आफ्नो जिम्मेवारीहरू निर्वाह गर्दा उपयुक्त ठानेको अवस्थामा अन्तराष्ट्रिय मानवअधिकार सन्धिहरूले गठन गरेका अन्य सम्बन्धित अंगहरूसँग परामर्श गर्नेछ ।

धारा ३९

समितिको प्रतिवेदन

समितिले आफ्ना क्रियाकलापको बारेमा महासभा र आर्थिक तथा सामाजिक परिषदलाई प्रत्येक दुई वर्षमा जानकारी गराउनेछ तथा राज्यपक्षहरूबाट प्राप्त भएको प्रतिवेदन र सूचनाको जाँचबुझको आधारमा सुझाव र साधारण सिफारिसहरू गर्नेछ । त्यस्ता सुझाव र साधारण सिफारिसहरूमा राज्यपक्षहरूबाट कुनै टिप्पणी भएको भए सोसहित समितिको प्रतिवेदनमा समावेश गरिनेछ ।

धारा ४०

राज्यपक्षहरूको सम्मेलन

१. यस महासन्धिको कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित विषयहरूमा विचारविमर्श गर्नका लागि राज्यपक्षहरू राज्यपक्षहरूको सम्मेलनमा नियमितरूपमा सहभागी हुनेछन् ।
२. यो महासन्धि लागू भएको छ महिनाको अवधि ननाघने गरी, संयुक्त राष्ट्रसंघको महासचिवद्वारा राज्यपक्षहरूको सम्मेलन बोलाइनेछ । त्यसपछिका बैठकहरू संयुक्त

राष्ट्रसंघको महासचिवद्वारा दुई वर्षमा एक पटक वा राज्यपक्षहरूको सम्मेलनले निर्णय गरेअनुसार बोलाइनेछ।

धारा ४१

संग्रहकर्ता

संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिव यस महासन्धिको संग्रहकर्ता हुनेछन् ।

धारा ४२

हस्ताक्षर

सबै राज्यपक्षहरू तथा क्षेत्रीय एकीकृत संगठनको हस्ताक्षरको लागि यो महासन्धि संयुक्त राष्ट्रसंघको न्यूयोर्क स्थित प्रधान कार्यालयमा ३० मार्च २००७ (वि.सं. २०६३ चैत्र १६ गते) देखि खुला हुनेछ ।

धारा ४३

सहमति बाध्य हुने

यो महासन्धि हस्ताक्षरकारी राज्यहरूका लागि अनुमोदन तथा हस्ताक्षरकारी क्षेत्रीय एकीकृत संगठनको लागि औपचारिक पुष्टिको विषय हुनेछ । महासन्धिमा हस्ताक्षर नगरेका कुनै राज्य वा क्षेत्रीय एकीकृत संगठनको लागि यस महासन्धि सम्मिलनको लागि खुल्ला रहनेछ ।

धारा ४४

क्षेत्रीय एकीकृत संगठन

१. “क्षेत्रीय एकीकृत संगठन” भन्नाले कुनै निश्चित क्षेत्रका सार्वभौम राज्यहरूले महासन्धिले निर्देशित गर्ने विषयहरूका सम्बन्धमा त्यस्तो संगठनका सदस्य राज्यहरूले आफ्नो सक्षमता हस्तान्तरण गरी गठन गरेको कुनै संगठन सम्झनु पर्छ । त्यस्ता संगठनहरूले तिनीहरूको औपचारिक पुष्टि वा सम्मिलनको

दस्तावेजमा महासन्धिले निर्देशित गरेका विषयहरूको सम्बन्धमा आफ्नो सक्षमताको सीमाको घोषणा गर्नु पर्नेछ । आफ्नो सक्षमताको सीमामा कुनै आधारभूत परिवर्तन भएपछि त्यस्ता संगठनहरूले संग्रहकर्तालाई जानकारी गराउनुपर्नेछ ।

२. यो महासन्धिको “राज्य पक्षहरू” भन्ने सन्दर्भ आफ्नो सक्षमताको सीमाभित्र त्यस्ता संगठनहरूका हकमा पनि लागू हुनेछ ।
३. धारा ४५ को परिच्छेद-१ र धारा ४७ को परिच्छेद-२ र ३ को प्रयोजनको लागि क्षेत्रीय एकीकृत संगठनले दाखिल गरेको कुनै दस्तावेजको गणना गरिने छैन ।
४. आफ्नो सक्षमताभित्र रहेका विषयहरूमा क्षेत्रीय एकीकृत संगठनहरूले राज्यपक्षहरूको सम्मेलनमा यस महासन्धिको पक्ष भएका आफ्नो सदस्य राष्ट्रहरूको संख्या बराबरको मताधिकार प्रयोग गर्न सक्नेछन् । कुनै सदस्य राष्ट्रले आफ्नो मताधिकार प्रयोग गरेमा त्यस्तो संगठनले आफ्नो मताधिकार प्रयोग गर्न पाउनेछैन वा त्यस्तो संगठनले आफ्नो मताधिकार प्रयोग गरेमा कुनै सदस्य राष्ट्रले आफ्नो मताधिकार प्रयोग गर्न पाउनेछैन ।

धारा ४५

लागू

१. अनुमोदन वा सम्मिलनको बीसौं दस्तावेज बुझाएको मिति पछि तीसौं दिनदेखि यो महासन्धि लागू हुनेछ ।
२. अनुमोदन वा सम्मिलनको बीसौं दस्तावेज बुझाए पछि यस महासन्धिलाई अनुमोदन वा यसमा सम्मिलन हुने प्रत्येक राष्ट्र वा क्षेत्रीय एकीकृत संगठनको

लागि अनुमोदन, औपचारिक पुष्टि वा सम्मिलनको आफ्नो दस्तावेज बुझाएको मितिले तीसौं दिनदेखि यो महासन्धि लागू हुनेछ ।

धारा ४६

आरक्षण

१. यो महासन्धिको उद्देश्य र प्रयोजनसँग मेल नखाने आरक्षणहरूलाई अनुमति प्रदान गरिने छैन ।
२. जुनसुकै समयमा पनि त्यस्ता आरक्षणहरू फिर्ता लिन सकिनेछ ।

धारा ४७

संशोधन

१. कुनै पनि राज्यपक्षले संशोधन प्रस्ताव प्रस्तुत गर्न र संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिव समक्ष पेश गर्न सक्नेछ । त्यस्तो प्रस्तावमा विचार वा निर्णय गर्नका लागि राज्यपक्षहरू तिनीहरूको सम्मेलनको समर्थनमा भए त्यसको जनाउ दिने अनुरोधसहित महासचिवले राज्यपक्षहरूलाई सो संशोधन प्रस्ताव पठाउनेछन् । त्यस्तो सम्मेलनको जानकारी दिएको चार महिनाभित्र कम्तीमा एक तिहाई राज्यपक्षहरूले त्यस्तो सम्मेलनको समर्थन गरेको अवस्थामा महासचिवले संयुक्त राष्ट्रसंघको संयोजनमा सम्मेलन बोलाउनेछन् । उपस्थित राज्यपक्षहरूको दुई तिहाई मतदानद्वारा बहुमतले पारित भएको कुनै पनि संशोधन महासचिवबाट महासभामा अनुमोदनका लागि पेश गरिनेछ र तत्पश्चात् सबै राज्यपक्षहरूको स्वीकृतिका लागि पेश गरिनेछ ।
२. यस धाराको परिच्छेद १ बमोजिम पारित तथा स्वीकृत गरिएको कुनै संशोधन त्यस्तो संशोधन पारित गरेको मितिमा दाखिल गरेको स्वीकृतिको दस्तावेज राज्यपक्षहरूको संख्याको दुई तिहाई पुगेको तीसौंदिनदेखि लागू हुनेछ । तत्पश्चात् कुनै राज्यपक्षको लागि आफ्नो स्वीकृतिको दस्तावेज दाखिल गरेको

तीसौ दिनपछि त्यस्तो संशोधन लागू हुनेछ । कुनै संशोधन स्वीकार गरेका राज्यपक्षको लागि मात्र त्यस्तो संशोधन बन्धनकारी हुनेछ ।

३. राज्यपक्षहरूको सम्मेलनबाट सर्वसम्मतिबाट निर्णय गरिएको भए धारा ३४, ३८, ३९ तथा ४० सँग मात्र सम्बन्धित यस महासन्धिको परिच्छेद १ बमोजिम पारित तथा स्वीकृत कुनै संशोधन त्यस्तो संशोधन पारित गरेको मितिमा दाखिल गरेको स्वकृतिको दस्तावेज राज्यपक्षहरूको संख्याको दुई तिहाई पुगेको तीसौंदिनपछि सबै राज्यपक्षहरूको लागि लागू हुनेछ ।

धारा ४८

परित्याग

संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवलाई लिखित सूचना दिएर कुनै पनि राज्यपक्षले यस महासन्धीलाई परित्याग गर्न सक्नेछ । महासचिवले सूचना प्राप्त गरेको मितिले एक वर्षपश्चात् परित्याग प्रभावकारी हुनेछ ।

धारा ४९

पहुँचयोग्य स्वरूप

यस महासन्धिको पाठ पहुँचयोग्य स्वरूपमा उपलब्ध गराइनेछ ।

धारा ५०

यस महासन्धिको अरेवियन, चिनियाँ, अग्रेजी, फ्रान्सेली, रसियाली तथा स्पेनी भाषाको पाठ समानरूपमा अधिकारिक हुनेछ ।

यस कुराको साक्षीको रूपमा सम्बन्धित सरकारबाट पूर्ण अख्तियार प्रदान गरिएको अधिकार सम्पन्न राज्य प्रतिनिधिहरूले यस महासन्धिमा हस्ताक्षर गरेका छन् ।